

KRAJ PRIVATIZACIJE I POSLEDICE PO RAZVOJ

Dr Božo Drašković

Rezime. *Neoliberalni koncept ekonomskog sistema u Srbiji je kreiran krajem 2000 godine i sprovodi se već punih 8 godina. Koncept se zasniva na: sveopštoj ekonomskoj liberalizaciji, deregulaciji i privatizaciji uz monetarnu stabilnost, obuzdavanje inflacije, i žrtvovanje zaposlenosti. U periodu nakon započinjanja „nove“ neoliberalne koncepcije „šok terapije“, a posle ekonomskih sankcija od 2001. godine ostvareni su sledeći rezultati:*

Stanje ekonomije, mereno rastom BDP-a u periodu 2001-2008 godina od 4,5% do 7,1% godišnje daje nepotpunu sliku o ekonomskom rastu. Domaći proizvod u 2007. godini ne dostiže ni 80% onog iz 1989. godine.

Ukupan spoljni dug zemlje, kako javni tako i privatni, u poslednjih 8 godina beleži permanentan rast i iznosi realno blizu 22 milijardi €, preteći da zemlju dovede u poziciju pre, Argentinskog ili sada Grčkog dužničkog scenarija.

U periodu od 1991. godine pa do danas, Srbija se nalazi u procesu potpune deindustrijalizacije.

Bankarski sektor u Srbiji je, meren vlasničkom strukturom kapitala banaka je sa blizu 80% u rukama stranog kapitala.

Privatizacija u Srbiji je koncipirana na ideologiji kritike „insajderske“ identifikacije svojinskih prava i uvođenje modela rasprodaje. Privatizacija je morala biti neuspešna, jer se bazirala na pogrešnom pristupu po kome su favorizovani državni prihodi od privatizacije, a žrtvovan ekonomski razvoj i održavanje nivoa zaposlenosti.

Najveće žrtve privatizacije su nezaposlenost i zarade. Izmenama u metodologiji evidentiranja, praćenja i anketiranja nezaposlenih lica u Srbiji posle 2004. godine stvorena je ublažena slika broja lica koja su nezaposlena, pa se nezaposlenost iskazuje u iznosu od oko 19%, a de facto je preko 30%. Kreatori ekonomske politike uz podršku eksperata MMF i Svetske banke, kao recept ekonomske stabilnosti, propovedaju ograničavanje rasta zarada. Takva politika podstiče „gazde“ u domaćim kompanijama, da u ime „štednje i opstanka“ ,ograničavaju nivo zarada do mizernih minimuma, neplaćanja zarada i izbegavanja plaćanja poreza i doprinosa na zarade.

Neophodno je u empirijskoj ravni vođenja ekonomske politike odustati od vere u svemoćno tržište i tražiti rešenja u modelu socijalno – tržišnog sistema i participacije zaposlenih u upravljanju.

Ključne reči: privatizacija, deregulacija, liberalizacija, slobodno tržište, participacija, socijalno – tržišna ekonomija.

END OF PRIVATIZATION AND ITS IMPACT ON DEVELOPMENT

Resume. *The neo-liberal concept of Serbian economic system created at the end of 2000, has been implementing for full 8 years now. This concept is based on: overall economic liberalization, deregulation, and privatization together with monetary stability, inflation restraining, and employment immolation. In the period upon the beginning of “New” neo-liberal concept of “Shock-therapy,” and after the economic sanctions since 2001, the following results have been achieved:*

The status of economy, measured by the GDP growth in the period 2001-2008, increasing from 4,5% to 7,1% per year provides incomplete image of economic growth. The domestic product in 2007 has not achieved yet 80% of the one realized in 1989.

The overall foreign debt, both public and private, in the last 8 years indicates permanent growth and is amounting almost 22 billions EUR, impending to lead the country in the position of previously, Argentinean, or now Greek indebtedness scenario.

During the period from 1991 until now, Serbia is in the process of complete de-industrialization. The banking sector is, measured by ownership banks capital structure, in the hands of foreign banks.

The privatization in Serbia is tailored on the ideology of the “insider” identification of property rights and implementation of sale off model. The privatization should be inefficient for being based on wicker access, whereby the state income of privatization was preferred, while the economic development and maintenance of employment rate level were sacrificed. The unemployment and wages are the biggest victims of the privatization. The modifications of unemployed persons evidence, monitoring and surveys methodology in Serbia after the 2004, created the diminished image of the number of unemployed persons. On such a way the unemployment rate is presented about 19%, while de facto it is 30%. The authors of economic policy as a remedy for economic stability, supported by IMF and World Bank experts, advocate the wages growth limitation. Such kind of policy enhance “managers” in domestic companies, in the name of “saving and survival” to limit the wages level up to miserable minimum, not pay off salaries, and avoiding payment of duties and taxes on them.

It is necessary in the empiric level of economic policy implementation to forsake the trust in almighty market and to look for the solutions in the model of social and market system and employees’ participation in management.

Key words: *privatization, deregulation, liberalization, free market, participation, social and market economy.*

UVOD

U poslednje dve decenije dvadesetog veka potisnut je uticaj socijalističke, na marksizmu zasnovane radničke utopije. Njeno mesto je u potpunosti zaposela preduzetnička utopija utemeljena na pogledima Fridrika fon Hajeka i Milтона Fridmana. Prva utopija je pokušala da ignoriše postojanje tržišta koje je zamenjivala centralnim planiranjem i državnom svojinom. U centru društvene aktivnosti su javno postavljeni interesi radnika, a paralelno sa njima i interesi državne političko - upravljačke birokratije. Druga utopija u centar interesa i društvenih zbivanja postavlja preduzetničku klasu zasnovanu na vlasništvu sa verom da slobodno tržište samo po sebi dovodi do kontinuiranog ekonomskog razvoja i efikasne distribucije resursa, a time i društvenog bogatstva. Na sredini između ove dve krajnosti nalazi se Kejnzijska paradigma koja uvažava i tržište i državnu intervenciju. Ona je nastala na osnovu iskustava ekonomske krize iz 1929. godine i nemoći tržišnog automatizma da savlada rastuću krizu, nezaposlenost i siromaštvo. Kejnzijski pristup upućuje na to da je došao kraj *laissez faire-a*, odnosno da je došao kraj puštanja tržištu da upravlja samim sobom.

Suočene sa empiriskim porazom ideje državnog socijalizma, društvene elite bivših socijalističkih istočno evropskih zemalja su oberučke prihvatile ideje neoliberalnog kapitalizma koji u samu suštinu ekonomskih sistema postavlja sveto trojstvo: privatizaciju, liberalizaciju i deregulaciju ekonomija kao pretpostavku uspešne i društveno prihvatljive tranzicije socijalističkih u kapitalističke ekonomske sisteme. Posledice prihvatanja takvog modela, u većini bivših socijalističkih zemalja, u socijalnom i ekonomskom pogledu, ukazuju na negativne rezultate. Pokazalo se, naime, da preraspodela društvenog bogatstva istovremeno nije dovela do razvoja, a nezaposlenost i siromaštvo uporedo sa rastom zaduženosti prati većinu tranzicionih zemalja. Zapravo, pokazao se ovde u punom svetlu Paretoov optimum: da je nemoguće izvršiti preraspodelu kapitala, odnosno sredstava u korist poboljšanja položaja jedne grupe, a da se ne pogorša položaj druge grupe stanovništva. Jedna, i to manjinska društvena grupa u tranziciji kroz privatizaciju, je postala dobitnik, a apsolutna većina stanovništva je pogoršala svoj položaj i predstavlja tranzicionog gubitnika. Pohlepa /*greed is good*/ je dobra za tranzicione dobitnike, ali je apsolutno loša za gubitnike.

Primenjivani model ekonomske tranzicije na postulatima liberalnog kapitalizma je teorijski uporno branjen i empirijski sproveden od strane njegovih teorijskih vernika skoro dve decenije. A onda se desio šok. Izbila je 2008. godine

finansijska i ekonomska kriza u središtu najliberalnije i najjače ekonomske sile u svetu. Kriza se proširila na ostale najrazvijenije zemlje, a samo u toj godini države tih zemalja su intervenisale za spasavanje svojih ekonomija sa oko 3,1 bilion eura. Država je spasavala privatni sektor, a na užas zastupnika teze da sve treba rasprodati, državni intervencionizam se manifestovao i kroz podržavljenje delova pojedinih kompanija.

Uprkos svemu tome, u Srbiji i pored loših ekonomskih i socijalnih rezultata tranzicije, o čemu će posebo biti reči u ovom radu, politički a delom u javnosti najprisutniji poslenici ekonomske i društvene teorije i dalje istrajavaju na tezi o potrebi rasprodaje celokupnog državnog i društvenog kapitala. Naročito onog koji je i u postojećim okolnostima efikasan sa stanovišta stvaranja dobiti i održavanja zaposlenosti.

Ekonomska tranzicija, a pre svega privatizacija u Srbiji u periodu od 1990. do 2010. godine je obavljena kao preraspodela društvenog bogatstva u ruke manjine. Tranzicija je obavljena uz porast siromaštva, pad standarda i rast nezaposlenosti. Tranzicija je obavljena uz deindustrijalizaciju i rast spoljne zaduženosti. Tranzicija se pokazala kao ekonomski i socijalno neuspešna ne samo na kratak već što je zabrinjavajuće, na dug rok.

Odgovornost za socijalno i ekonomsko stanje Srbije ne snose samo političari. Kod mislećih ljudi u poslednje dve decenije prevladao je prakticizam, nije postojala, sem retkih izuzetaka, kritička misao o društvenim zbivanjima i njihovim posledicama. Da to nije samo slučaj u Srbiji pokazuje i sledeći citat: „Ekonomski instituti su plaćeni državnim ili novcem udruženja – tu se naravno isplati optimizam po potrebi. O mogućnosti duge krize jedan socijalno situiran i prilagođen član ekonomske branše, iz tog razloga i ne govori.“¹

TEORIJSKA POLAZIŠTA

Dva su generalno moguća pristupa ekonomskoj tranziciji socijalističkih iatočnoevropskih ekonomija u tržišno-kapitalistički sistem. Prvi je evolutivni, a drugi pristup „šok terapija“. Evolutivni predpostavlja aktivnu ulogu države u svojinskoj strukturi i intervencijama u sveru ekonomskih tokova, a privatizacija bi se odvijala korak po korak, vodeći računa o ekonomskom i socijalnom razvoju i o redosledu sektora privrede koji će biti podvrgnuti transferu vlasništva sa države, državnih i društvenih preduzeća na privatna lica. Drugi pristup se zasniva na kompleksnosti i uzajamnosti primene trijade: privatoizacija, deregulacija i liberalizacija. Liberalizacija režima uvoza, izvoza, smanjenje carina i slobodno otvaranje priliva stranog kapitala, prati deregulacija kojom se država povlači iz direktnog uplitanja u ekonomske tokove. Brza privatizacija realnog i bankarskog

¹ Max Ote, Slom Dolazi, Banja Luka 2009, stranica 19.

sektora predstavlja ključnu tačku čitavog procesa prelaska iz socijalizma u kapitalističku tržišnu privredu.

U praktičnoj ekonomskoj politici devedesetih godina prevladao je pristup „šok terapije“ i preteranog poverenja u moć apsolutnog tržišta i njegovih samoregulirajućih funkcija. Tržišni fundamentalizam je nastao kao protivteža centralno planskoj privrudi i njenim ekonomskim neuspesima. Zablude tržišnog fundamentalizma kao spasa od neefikasnosti planskih ekonomija, na slikovit način iskazan je sledećim određenjem. „Da li zbog intelektualne lenjosti ili ideološkog jednodumlja, ono što ovi fundamentalisti slobodnog tržišta ne uspevaju da uvide, jeste da sve dok centralni planeri budu kreteni ili budale, dotle će tržište biti moron. Efikasan moron, ali ipak moron: prepušten sopstvenim sredstvima, on će i dalje raditi nepromišljeno i mehanički².“ Ukoliko se tržištu prepusti da rešava sve probleme..“ onda neće biti nikoga ko bi se bavio socijalnim problemima.“ Tržišni fundamentalizam se temelji na preteranom poverenju u samoregulirajuću racionalnu ulogu tržišta. Ima tome više od pola veka, kako je J.M.Kejnz dalekovido skrenuo pažnju na to da će se ..“osnovna polemika o budućnosti ljudskog društva na kraju voditi oko toga koliko manevarskog prostora treba dati instiktima za pravljenje novca i ljubavi prema njemu kao glavnoj motivacionoj snazi privredne mašine.“³ Kejnzijanski pristup uređenju ekonomskih sistema predpostavlja aktivnu ulogu države. Država putem podsticaja, investicija i upravljanja potražnjom sprečava pojavu ekonomskih kriza.

Neoliberalni koncept tržišnog fundamentalizma postavlja aksiom da je ključna uloga tržišta ta da reaguje na želje potrošača, te da na osnovu tih želja vrši racionalnu i ekonomski efikasnu alokaciju resursa.Uplitanje države u ekonomske tokove dovodi do deformisanja efikasne alokacije resursa. Problem je međutim u tome, što pobornici apsolutnog tržišta ne primećuju jednu sitnicu, a to je da učesnici na tržištu koji poseduju resurse za proizvodnju dobara i usluga te resurse ne koriste da bi zadovoljili želje, odnosno potrebe potrošača, već da bi zaradili novac. Prvi aspekt nesavršenosti tržišta je u tome ..“ što ne reaguje na ono što ljudi žele – čak ni na ono što im treba. Ono reaguje na novac.“⁴

Druga nesavršenost tržišta je u tome što za posledicu ima koncentraciju ekonomske i političke moći manjine, generišući sve veće nejednakosti i siromaštvo većine u svetu. Isti trend se odvija i unutar najrazvijenijih zemalja. Prezentiranu konstataciju potvrđuju podaci iz najtržišnije zemlje u svetu. U

---

² Jan Fransoa Rischard, High Noon Twenty Global Problems, Twenty Years to Solve Them, First publised in the United Szates by Basic Books,2002. Prevod na srpski Clio, Beograd 2008, Tačno u podne , dvadeset globalnih problema, dvadeset godina da budu rešeni, str.52

³ Ibid.53. i Harvey Cox „The Market as God,“ Atlantyc Monthly, mart 1999.

⁴ Frensis Mur Lape, Džazef Kolins, Piter Roset u saradnji sa Luis Esparse, Dvanaest mitova o gladi u svetu, Clio, Beograd 2005. str.221.

Sjedinjenim Državama..“ odnos između prihoda najbogatije i najsiromašnije petine stanovništva skočio je sa 18:1 u 1990. na 24:1 u 2000 godini..“ istovremeno ..„nedavni podaci pokazuju da 50 miliona najbogatijih na svetu zarade koliko 2,7 milijarde najsiromašnijih“.⁵

Treća nesavršenost tržišta ogleda se u tendenciji koncentracije vlasništva, potiskivanje konkurencije i uspostavljanje monopolskih tržišnih struktura kako na nivou pojedinačnih zemalja, tako u uslovima globalizacije i na svetskom nivou.

Uspostavljanje potpunog liberalnog tržišta zahteva potpunu privatizaciju državne i društvene imovine, odnosno kapitala. Polazna teza pristalica tržišnog liberalizma, u koju se ne može sumljati, a koja opravdava potpunu i brzu privatizaciju je ta, da je društvena, odnosno državna svojina *a priori* ekonomski neefikasna ili najblaže rečeno je manje efikasna u odnosu na privatnu svojinu.

Pravo na privatno vlasništvo je, pravo koje nosiocu vlasništva daje mogućnosti da koristi efekte resursa koje poseduje. To je dakle pravo na korišćenje efekata /prihoda/ od resursa, to je pravo koje isključuje druge na prihod od vlasništva, to je istovremeno pravo prenosa uz naknadu prava vlasništva na druga lica.

Za razliku od privatnog vlasništva, zajedničko vlasništvo, kakvo je zapravo bilo društveno vlasništvo ne podrazumeva pravo pojedinca da isključivo sam koristi efekte resursa, kao i isključivanje prava da vrši prenos prava korišćenja resursa na druga lica uz naknadu. Državno vlasništvo kao i privatno, ima titulara i korisnika efekata upotrebe imovine, kao i pravo da imovinu prenese uz naknadu na druga-privatna lica. Ekonomski efikasno korišćenje državne svojine za razliku od privatne, kolektivitetu kakav je država pripada ekonomska korist od korišćenja imovine.

Iz prezentirane razlike između privatnog i zajedničkog vlasništva izvedena je hipoteza da „Ako je privatna svojina rentabilnija, onda zajedničko vlasništvo podrazumeva manju verovatnost da će sredstva biti locirana prema svojoj najvećoj upotrebnoj vrednosti, a time je i output manji.“⁶ Prenos prava svojine sa države ili zajedničke svojine na privatna lica predstavlja u tehničkom smislu centralnu tačku određenja pojma privatizacija. Međutim, definicija pojma privatizacija ima i funkcionalni aspekt i može se svesti na „prenošenje prava na višak profita proizvodnje nekog preduzeća sa državnog na privatni sektor uz prateće promene regulativne politike.“⁷ Potpuna privatizacija kao proces prenošenje prava na profit ima dalekosežne posledice po socijalnu strukturu tranzicionih zemalja.

---

⁵ J. F. Rischard, op citirano. str.50 i 114.

⁶ Louis de Alessis, Pravo na vlasništvo i privatizacija, Časopis Pogledi, Split 1989. str.366.

⁷ George Yarrow, Privatizacija u teoriji i praksi, Časopis Pogledi, Split 1989. str.388.

Sada ćemo se vratiti na teorijsko – ideološki koncept kritičara društvene i državne svojine u Srbiji s početka prve decenije ovog veka.

„Radničko akcionarstvo je sa ekonomskog stanovišta krajnje nepoželjan koncept privatizacije, jer vodi zadržavanju okoštalog načina funkcionisanja preduzeća, bitnom usporavanju tokova potrebnog restrukturiranja srpske privrede u upravljačkom, organizacionom, tehnološkom, finansijskom i svakom drugom vidu. Ono poseduje loše osobine sa stanovišta ekonomske efikasnosti. Prva slabost je stvaranje preduzeća u kojima su dominantni vlasnici zaposleni, što zadržava neke karakteristike samoupravnog sistema – upravljaju oni koji rade i sve ostaje manje više isto. Drugo, akcionarstvo zaposlenih dovodi do dominacije unutrašnjih vlasnika i odvaja preduzeća od tržišta kapitala, jer spoljni investitori nisu naročito spremni da ulažu u preduzeća čiji su vlasnici zaposleni. Jer, insajderi mogu voditi, politiku koja odgovara samo njima, a ne i ostalim vlasnicima i preduzeću u celini – prelivanje profita u zarade i slično. Treće, za efikasno upravljanje preduzećima potrebna je izvesna koncentracija vlasništva kako bi sopstvenici mogli i imali interesa da nadziru menadžere.“⁸

Autor daje zaključnu tezu, odnosno konstataciju u koju se ne može sumnjati: „Dakle, radničko akcionarstvo je nedovoljno efikasan svojinski aranžman, čije je dugotrajno održavanje ukočilo tranziciju i ekonomski oporavak zemlje“. Neobavezna privatizacija sa radničkim akcionarstvom „Teorijski govoreći, omogućava većitu egzistenciju neefikasnog društvenog kapitala“⁹

Novi model privatizacije, kao jedne od ključnih karika ekonomskih reformi je spremila grupa eksperata okupljena u Centra za liberalno – demokratske studije u Beogradu 2000. godine. Dakle, pre formiranja nove vlade Republike Srbije nastao je tekst „Novi model privatizacije u Srbiji“ čiji autori su tri B¹⁰, a koji su „uz sugestije stručnjaka Svetske banke“ zgotovili, kako su sami očekivali, budući uspešan antiinsajderski model. Valja ovde citirati polazište i argumentaciju samih autora: „Model prodaje društvenog i državnog kapitala bio je odabran sa idejom da se pokušaju naći pravi kupci u smislu onih koji će iz preduzeća, koja se privatizuju (ekonomskih resursa) izvući najviše. Jer standardan rezon u ekonomskoj nauci je, da onaj koji plaća zna zašto toliko plaća i da onaj ko najviše plati najverovatnije ume najbolje sa tim resursima. A to donosi efikasnost“¹¹.

---

⁸ Četiri godine tranzicije u Srbiji, Boris Begović .../i pr./ Centar za liberalno – demokratske studije, Beograd 2005. Prilog Boško Mijatović, str.185.

⁹ Ibid, str. 185.

¹⁰ Model tri B, po prvim slovima imena autora: Boris Begović, Boško Mijatović i Boško Živković. CLDS, Beograd 2000.

¹¹ Ibid str.189.

Stvarnost je pokazala kasnije, nažalost, da novi vlasnici uglavnom i **izvlače za sebe najviše** rasprodajući imovinu preduzeća, otpuštajući zaposlene, ne plaćajući ni obaveze minimalnih zarada za zaposlene.

„Opšte iskustvo sa državnim vlasništvom i restrukturiranjem vrlo je negativno“¹².

Autori za potvrdu svojih hipoteza uzimaju podatke o malom procentu prodaje akcija Akcijskog fonda u preduzećima u kojima je privatizacija bila izvršena insajderski po zakonu iz 1997. godine. „Nizak nivo uspešnosti prodaje akcija Akcijskog fonda svedoči o skromnom interesu investitora za manjinske pakete iz preduzeća privatizovanim po ranijim zakonima“¹³. Citirana teza se može pobiti nizom empirijskih podataka po kojima se vidi da su strani investitori, u pojedinim granama privrede otkupili kako većinski „insajderski“ paket akcije radnika i građana, tako i manjinski paket akcija koji se nalazio u vlasništvu Penzionog i Akcijskog fonda. Primeri Apatinske pivare, Hemofarma i drugih preduzeća, to nedvosmisleno potvrđuju. Kada i postoji nezainteresovanost za kupovinu manjinskog paketa akcija to je pre svega otuda što ne postoji zaštita manjinskih prava, pa većinski akcionar koji ima 51% akcija kompanije i nije zainteresovan da dalje kupuje akcije niti sam ima očekivanja da svoja vlasnička prava nagradi dividendom. Sistemom poslovanja kroz upravljanje troškovima preliva profit na svoje satelitske kompanije u zemlji ili inostranstvu u kojima ima inokosno vlasništvo, a koje se često mogu nalaze u, takozvanim, poreskim rajevima.

NORMATIVNI OKVIR, KONCEPT I POSLEDICE

Privatizaciju u Srbiji treba po vremenskom horizontu klasifikovati na dva perioda. Prvi period je od 1989 do 2000. godine, a drugi period pokriva vremenski interval od 2001 do 2010. godine.

Ovde ćemo nešto prostora posvetiti, po nama, ključnim aspektima prvog perioda tranzicije. Njega karakteriše otvaranje prostora za privatno preduzetništvo od 1989. godine kada je donet Zakon o preduzećima i kada je prestao da važi Zakon o udruženom radu. Ovaj institucionalni aspekt je izuzetno važan. Sa promenom zakonske regulative, otvoren je prostor za privatnu inicijativu, odnosno dato je pravo fizičkim licima ili licima iz inostranstva da otvaraju i posluju kao privatna preduzeća. Sa otvaranjem prvih privatnih preduzeća u tadašnjoj Jugoslaviji, odnosno Srbiji, kao sastavnom delu te federacije, uspostavljen je mešoviti ekonomski sistem društvene, državne i privatne poslovne imovine, kapitala i preduzetništva. Prvi tokovi privatizacije su se počeli realizovati kroz uzajamne poslovne aktivnosti privatnog i društvenog sektora. Taj

---

¹² Na istom mestu str.199

¹³ Ibid. str.1999.

proces se može definisati kao neformalna privatizacija jer su robni, finansijski i poslovni tokovi počeli da se kreću od društvenih ka privatnim preduzećima. U tom procesu je započeo tok preliivanja društvene svojine u privatnu. Često su poslovni partneri društvenim preduzećima bile privatne firme koje su bile u vlasništvu povezanih lica sa predstavnicima uprave u društvenim i državnim preduzećima. Već je u ovom delu uspostavljena neravnoteža efikasnosti u sticanju dohodaka. Predstavnici društvenog kapitala su tiho vršili transfere poslovnih efekata na novoosnovana privatna preduzeća koja su najčešće od imovine posedovala samo pečat, faks, telefon, fikus i sekretaricu. Izuzetno dinamičan rast ovog vlasničkog sektora malih, a kasnije i velikih preduzeća se temeljio uglavnom na transferima poslovnih efekata sa društvenih na privatna preduzeća. Ovaj proces je bio nukleus tranzicije bez razvoja sa redistribucijom kapitala i bogatstva. U istom periodu je egzistirala visoka inflacija, zvanični i tržišni kurs čvrstih valuta su imali značajna odstupanja i to od 10-15% do preko 4 puta je bio veći tržišni u odnosu na zvanični kurs. Najviše korišćena valuta je bila DM – nemačka marka. Posredstvom koristi od inflatornih dobitaka, dobitaka od kursnih razlika, privilegija u pozicioniranju kod uvoza, korupcije i koristi pozicija pripadnosti političkim strankama, odnosno učešću u vlasti došlo je do temeljitog preliivanja društvenog kapitala u privatni kapital. Ova neformalna privatizacija nije predstavljala nikakav podstrek za razvoj niti je predstavljala bilo kakvu potvrdu ekonomske efikasnosti privatne nad društvenom svojinom. Usled nevažavanja navedenih aspekata, kritičari *a priori* ekonomske neefikasnosti društvene i državne svojine u odnosu na privatnu, izveli su postulat da u ime ekonomske efikasnosti, razvoja i porasta blagostanja društvenu svojinu treba što pre, odnosno hitno rasprodati. Mnoge, danas u Srbiji na poslovnoj sceni prisutne velike kompanije su početkom devedesetih bile male, a svoj rast i razvoj duguju isključivo „preduzetničkoj“ sposobnosti da uz pomoć politike, korupcije, hiperinflacije i drugih pogodnosti izvrše preliivanje društvenog u privatno bogatstvo. Na kraju, na to ukazuju neki od ključnih pokazatelja i to: da je BDP Srbije u 2009. godini iznosi svega 79 % BDP iz 1989, da industrijska proizvodnja čini svega 44% one iz 1989 godine, a investicije su svega 31% investicija od pre dvadeset godina¹⁴.

Drugi aspekti tranzicije iz ovog perioda /1989-2000/ bili su regulisani Zakonom o društvenom kapitalu iz 1989 godine¹⁵ i Zakonom o uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine.¹⁶ Ova regulativa je otvorila institucionalni prostor za uvođenje mešovitoog vlasništva unutar društvenih preduzeća. Dakle, zaposleni su imali pravo da izvrše dokapitalizaciju svojih preduzeća bilo novim ulaganjima svoje štednje, odnosno akumulacije, bilo

¹⁴ Izvor podataka, Republički zavod za razvoj i Eurostat.

¹⁵ Zakon o društvenom kapitalu, Sl list SFRJ br.84/89 i 46/90

¹⁶ Sl.glasnik RS br. 48/91,48/94 i 51/94

odricanjem od povećanja zarada, a segment povećanja zarada koje su pretvorili u ulog postajao je njihov akcionarski kapital. Model je imao za cilj da podstakne interes zaposlenih za ulaganja u svoje društveno preduzeće, destimuliše pritisak na zarade i potrošnju, poveća sopstveni kapital i determiniše zaposlene kao upravljače društvenim i istovremeno svojim kapitalom, odnosno delom akcionarskog kapitala u tim istim preduzećima. Model se na kraju perioda u 1994. godini, a nakon hiperinflatornih zbivanja iz 1992 i 1993. godine, pokazao kao neuspešan. Neuspešnost modela treba tražiti i u tome što su zaposleni često imali preferencije da vrše pritisak na zarade, a ne da štede i investiraju u svoja preduzeća. Drugi faktor neuspešnosti je nastao usled ekonomskih sankcija koje su uvedene tadašnjoj SRJ od strane međunarodne zajednice u prvoj polovini 1992. godine. Treći faktor neuspešnosti predstavlja sistem administrativne kontrola cena za robe široke potrošnje, koji je prouzrokovao formiranje paralelnog – sivog tržišta za robama koje su bile deficitarne i čija administrativna cena nije pokrivala troškove inputa. Četvrti faktor predstavlja uticaj hiperinflacije i to negativan na očuvanje proizvodnih i proizvedenih resursa preuzeća, koji je munjevito tokom samo jednog dana poništavao vrednost proizvedenih dobara i usluga. Pozitivan uticaj hiperinflacije je na prvi pogled bio inkorporiran kao kompezacija poslovnih gubitaka u privatizaciji društvenog kapitala i to kao korist zaposlenih koji su usled hiperinflatornog obezvređivanja kapitala preduzeća sa malim ulozima postajali većinski vlasnici preduzeća. Međutim, ovaj, za radnike pozitivan efekat inflacije, je poništen zakonskom revizijom privatizacije u 1994. godini. Posledica revizije, odnosno revalorizacije društvenog kapitala je bila ta, da su brojna društvena preduzeća bila privatizovana od strane zaposlenih na osnovu hiperinflatornih učinaka čak sa preko 90%, a da je nakon revizije procenat vlasništva u istim preduzećima pao u proseku na ispod 2%.

Posle neuspeha sa zvaničnom svojinskom tranzicijom do 1997. godine politička elita je nakon ublažavanja ekonomskih sankcija u istoj godini prodala 49% kapitala telekoma Srbije za 1,57 milijardi DM ili uporedivo u eurima, za približno 787 miliona eura¹⁷.

Novi koncept privatizacije društvenih preduzeća napravljen je 1997. godine i pretočen u normativnu strukturu u Zakonu o svojinskoj transformaciji.¹⁸ Model transformacije je obuhvatao društvena preduzeća, a izuzimao je oko 70 posebno velikih i kompleksnih društvenih preduzeća tipa PKB-a, IMR-a IMT-a, Rudnika Bor i sl.

¹⁷ Manjinski paket od 49% akcija Telekoma je prodat italijanskom STETU i Grčkom OTE-U. Novac od prodaje Telekoma Srbija potrošen je za Fond PiO 721,5 miliona DM, RZZO 180,4 milina DM i za plate u javnim preduzećima u iznosu od 490 milina DM. Kasnije 2003. godine je država otkupila 29% akcija od Italijana za 195 miliona eura.

¹⁸ Zakon o svojinskoj transformaciji, Sl glasnik RS br.32/97 i 10/2001.

Suština zakonske regulative je bila da se društveni kapital iz preduzeća prenese na zaposlene i građane republike Srbije koji su ostvarili radni staž u društvenom i državnom sektoru u iznosu od 60% kapitala *de facto* bez naknade. Zapravo radnici u društvenim preduzećima, bivši zaposleni i penzioneri i zaposleni u državnom sektoru su konvertovali prava po osnovu ostvarenih godina radnog staža u državnom ili društvenom sektoru, za kapital u preduzećima i to po ceni od 400 DM za godinu radnog staža, odnosno po zvaničnom kursu od 6 dinara za 1 DM /nemačku marku/ ili 2.400 dinara po godini radnog staža. Maksimalno pravo konverzije je iznosilo 40 godina radnog staža ili protivvrednost od 16.000 DM ili 96.000 dinara. Prilikom privatizacije po ovom modelu Fondu PiO /penzionom fondu/ je prenošeno 10% kapitala preduzeća u obliku preferencijalnih akcija. Ove akcije su trebale da podstaknu razvoj penzionog i investicionog fonda. Nažalost, to se nije ostvarilo, zato što je država posredstvom Akcijskog fonda RS rasprodavala ove akcije najčešće u bescenje. Preostalih 30% kapitala mogao se otkupljivati sa i bez popusta na period od 5 godina, a neprodane akcije su postale državne i njima je upravljao Akcijski fond.

Prednosti ovog modela su u tome, što je većinski deo društvenog kapitala preduzeća mogao da se prenese svojinski u obliku akcija na zaposlene i građane. Druga prednost je bila ta što nije došlo do brze koncentracije vlasništva i što je pružena šansa da se ostvaruje masovnije učešće akcionara u upravljanju preduzećem. Takođe, otvoren je prostor da se podstakne motivacija zaposlenih i akcionara da zarađuju profit, odnosno dobit od kapitala u obliku dividendi. Treća prednost je bila u tome što je model podsticao akcionare da štite svoje vlasničke interese u preduzećima nasuprot težnjama privatnih preduzeća iz okruženja da izvrše transfere društvenog u privatni kapital inokosnih privatnih preduzeća.

Primenom ovog modela privatizovano je oko 817 društvenih preduzeća do 2001. godine, među kojima i Apatinska pivara, Hemofarm, Knjaz Miloš i mnoga druga čijom kasnijom prodajom većinskog paketa akcija od strane akcionara stranim ili domaćim investitorima, bivši radnici, građani i menadžment je ostvario značajne prihode od prodaje akcija.

Kritičari ovog modela kasnije su ga nazivali „insajderskom“ privatizacijom, pa su ga *a priori*, nezavisno od društvenog, političkog i ekonomskog ambijenta u kome se ostvarivao proglašavali pogrešnim. Često se u kritikama „insajderske“ privatizacije skoro otvoreno izlaže teza „šta tamo neki radnici treba da imaju akcije“ oni ne treba da imaju akcije, oni treba samo da prodaju svoj rad i ne treba da imaju bilo kakvo vlasništvo nad kapitalom u preduzećima.

Nedostatci koncepta masovne privatizacije kroz zamenu prava / godina radnog staža/ u kapital su bili u tome što je vrednost prava bila fiksirana na zvanični kurs od 6 dinara za 1 DM, a tokom narednih godina do 2001 tržišni kurs je rastao na 9, 12, 22 pa čak i 30 dinara za 1 DM.

Drugi nedostatak je bio u tome što nisu postojali podsticaji menadžmentu da može sticati ili biti nagrađivan sa određenim procentom akcija od 10 do 20%, naročito u okolnostima uspešnog vođenja poslovanja preduzeća.

Na kraju ovog, prvog ciklusa privatizacije, epilog je bio sledeći. Usled sankcija i raspada prethodne Jugoslavije, preduzeća su ostala bez dela tržišta nabavke i plasmana svojih proizvoda. Usled hiperinflacije ostala su bez obrtnog kapitala koji je obezvređila inflacija, kontrolisane cene, ili koji je usled obaveze stavljanja proizvoda u promet bio poklonjen potrošačima ili konkurentskim privatnim preduzećima koja su izbegavala administrativno nametnutu obavezu i koja su najčešće svoju robu kupovala od društvenih preduzeća po kontrolisanim cenama, a prodavala po tržišnim za devizna sredstva. Poznat je, među brojnim primerima, slučaj kada je jedna trgovinska kuća u Beogradu sve zalihe robe morala da isturi na police, a ove su kupljene od strane vlasnika malih trgovinskih radnji i nakon toga ista roba, u ovom slučaju cipele, prodavane po tržišnim cenama, najčešće za devize.

Drugi period privatizacije društvenog kapitala obuhvata razdoblje od 2001. do 2010. godine. Institucionalni okvir privatizacije definisan je u Zakonu o privatizaciji iz 2001. godine sa izmenama i dopunama u periodu do 2007. godine¹⁹.

Privatizacija je dobila novu dimenziju. Postala je obavezna. Država se posredno bez direktne nacionalizacije proglasila *de facto* vlasnikom većinskog paketa društvenog kapitala. Konstatacija ima uporište u tome što se prilikom prodaje društvenih preduzeća metodom aukcije ili tendera 70% kapitala prodaje domaćim ili stranim kupcima, prihod od prodaje ide u budžet države. U slučaju prodaje „subjekta privatizacije“ kako se u Zakonu naziva eufemistički društveno preduzeće, metodom aukcije 30% kapitala se bez naknade prenosi u obliku akcija na zaposlene ili bivše zaposlene. Nepreneti akcijski kapital pripada državi. Kod tenderskog metoda privatizacije zaposlenima se prenosi 15% kapitala u obliku akcija, a preostalih 15% je išlo u privatizacioni registar. Akcije iz ovog registra su kasnije prodavane posredstvom finansijske berze, a prihodi od prodaje se dele u novčanom obliku punoletnim građanima koji su imali radni staž u društvenom ili državnom sektoru.

Ciljevi ovog modela privatizacije koji je favorizovao državne prihode od transfera društvenog u privatno vlasništvo su definisani u čl.2 Zakona o privatizaciji koji glasi: „Privatizacija se zasniva na sledećim načelima:

- Stvaranje uslova za razvoj privrede i socijalnu stabilnost
- Obezbeđenje javnosti
- Fleksibilnost

---

¹⁹ Sl.glasnik RS br. 38/01, 18/03 i 45/05

- Formiranje cene prema tržišnim uslovima“

Sada posle skoro devet godina od kako je započelo sprovođenje ovog koncepta ni jedan od projektovanih ciljeva nije ostvaren. Niti je bilo razvoja, niti socijalne stabilnosti. Naprotiv, došlo je do apsolutnog pogoršavanja socijalne stabilnosti, štrajkova, nezaposlenosti, rasta siromaštva. Jedini aspekt „uspešnosti“ ovog modela privatizacije je taj što je izvršena preraspodela bogatstva u korist male grupe, sada izuzetno bogatih porodica u Srbiji.

Prema podacima Agencije za privatizaciju iz februara 2010. godine stanje „uspešnosti“ privatizacije za period 2002 – 2009 pokazuju sledeći rezultati:

- Ukupno na prodaju bilo je ponuđeno 3.471 društvenih preduzeća
- Ukupno je prodato 2.505 preduzeća ili 72,17%
- Ovom privatizacijom je bilo obuhvaćeno 357.584 zaposlenih
- Ukupno ostvareni prihodi države od privatizacije su iznosili 2,9 milijarde eura
- Ugovorene su obavezne investicije u iznosu od 1,4 milijarde eura
- Obavezni socijalni programi su ugovoreni na iznos od 277 miliona eura.
- Do zaključno sa februarom mesecom 2010. godine bilo je raskinuto 510 ugovora o privatizaciji ili 20,36% svih prodaja²⁰

Pompezno najavljiavana uspešna ekonomski, socijalno i razvojno usmerena privatizacija iz 2001. godine pokazala se, nažalost, više kao uspešan marketinški trik²¹, a kao potpuni fijasko sa stanovišta društvenog razvoja, o čemu će kasnije biti više podataka i više reči.

Danas posle devet godina sprovođenja ekonomskih reformi, osmišljena kampanja privatizacije pod sloganom „POČETAK ZA IMETAK“ zvuči kao ironično smejanje u lice nezaposlenima i sve siromašnijem stanovništvu u Srbiji.

Tokom 2001. godine promovisan je novi model privatizacije, praćen napadnom marketinškom akcijom odgovarajućih ministrastava i odabranih konsultantskih firmi. Početkom naredne godine prodata su prva društvena preduzeća, a to su bile fabrike cementa u Beočinu, Kosjeriću i Popovcu. Tenderskom privatizacijom 70% kapitala, tri cementare, prodato je za iznos od 160 miliona eura. Takav inicijalni prihod je ohrabrio predstavnike vlasti i

---

²⁰ www.priv.rs

²¹ Vlada Republike Srbije je 2001. godine posredstvom svog Ministarstva za privredu i privatizaciju na čijem čelu je bio ministar Aleksandar Vlahović, pokrenula opsežnu marketinšku kampanju za sprovođenje privatizacije pod sloganom „POČETAK ZA IMETAK“, a jedan od autora propagandne knjige bio je sadašnji predsednik srpske vlade dr Mirko Cvetković.

podstakao ih na još snažniju kampanju da se po svaku cenu i što pre rasprodaju društvena preduzeća. Ona preduzeća koja se ne mogu rasprodati treba da se likvidiraju, te da se na taj način ukine postojanje bilo kakvih tragova društvene svojine. Radnici su počeli da prihvataju ponuđenu marketinšku propagandu, da je jedini spas za sva društvena preduzeća, da se rasprodaju novim vlasnicima i nađu strateški partneri. Kampanja usmerena na to da je spas u tome „samo da se prodamo“ ili „samo da nađemo strateškog partnera“, bila je prisutna čak i u onim preduzećima za koja nije imalo bilo kakvog smisla tražiti eksternog partnera i gde su sami zaposleni i interni menadžment mogli održavati i razvijati poslovnu aktivnost.

U dokazivanju hipoteze da su privatizovana preduzeća *a priori*, odnosno po definiciji ekonomski efikasnija u odnosu na društvena, ne samo politički propagandisti već i pojedini naučni radnici, služili su se javno trikovima i izbegavanjem saopštavanja svih relevantnih činjenica vezanih za poslovanje samih tih preduzeća.

Prezentiraćemo ovde za primer, napred navedene cementare, koje su prodate odnosno razdeljene između tri grupacije multinacionalnih kompanija, francuskog Lafarge, grčkog Titana SA i nemačko - švajcarskog Holcima ltd. Do prodaje cementara u Srbiji je bila na snazi državna kontrola cena cementa. Tona cementa je bila administrativno pre privatizacije određena na iznos od oko /50 DM/ ili približno 25 € za tonu. Usled administrativne kontrole cena na tržištu je bila formirana paralelna tržišna cena cementa koja je iznosila /100 DM/, odnosno 50 €. Postojanje dvojnih cena omogućavalo je privilegovanim u društvu da koristeći svoje pozicije zarađuju tako što su plaćali fabriци nabavnu, administrativnu cenu od na primer 50 DM po toni cementa, a na sivom tržištu, taj isti cement prodavali po ceni od 100 DM za tonu. Iz ovog primera sledi da je društveno preduzeće bilo neefikasno, a privatna preduzeća koja su preprodavala istu robu po ceni dvostruko većoj od nabavne /administrativno kontrolisane/ su proglašavana ekonomski efikasnijima. Ta privatna preduzeća, zapravo, hladno ekonomski posmatrajući, i jesu ekonomski efikasnija, jer su im troškovi nabavke duplo niži u odnosu na prodajnu cenu. Međutim, taj oblik efikasnosti je baziran na povoljnoj poziciji i sivom tržištu. Ukupan ekonomski efekat kao zbir prihoda proizvođača i tržišnog posrednika, preprodavca cementa na sivom tržištu, umanjeni za onaj deo količine proizvoda /cementa/ koji je administrativno distribuiran, administrativno definisanim kupcima, predstavlja stvarnu meru ekonomske efikasnosti datog društvenog preduzeća.

Nakon privatizacije ukinuta je kontrola cena cementa. Sivo tržište cementa je nestalo, a ekonomski efekti koje ostvaruje preduzeće kroz razliku između prodajne cene i troškova pripadaju samom preduzeću, odnosno njihovim vlasnicima. Navedeni efekat nastaje kao posledica ukidanja administrativne kontrole cena, nezavisno od oblika vlasništva. Nakon privatizacije dolazi do

smanjenja broja zaposlenih usled primene programa otpuštanja viškova zaposlenih, što se definiše kategorijom „socijalni program“. Jedna od navedenih cementara, je na primer, broj zaposlenih radnika smanjila sa 2.474 iz perioda pre privatizacije, na sada blizu 600 ili za oko 4 puta, što je dovelo do dodatnih ušteda. Strani i domaći kupci društvenih preduzeća, odnosno novi vlasnici su poboljšali strukturu upravljanja, angažujući kvalifikovan menadžment. Međutim, ekonomska efikasnost preduzeća se poboljšala u odnosu na stanje pre privatizacije, često samo usled oslobađanja od viška zaposlenih i prestanka kontrole cena, a da zapravo nije moralo da se ulaže u razvoj tržišta ili novu tehnologiju, izuzimajući redovno investiciono održavanje.

Društvena preduzeća u Srbiji iz oblasti poljoprivrede i agroindustrije /poljoprivredna dobra, fabrike ulja, fabrike šećera, pekare i silosi/ su se nalazili u režimu kontrole cena, pod ekonomskim sankcijama, i bila su pod pritiskom da devizna sredstva kupuju na sivom tržištu za potrebe uvoza. Usled uticaja svih tih faktora ova preduzeća su postajala ekonomski neefikasna.

Tvorci i realizatori modela privatizacije u Srbiji polazeći od aksioma da je društvena svojina, a samim tim da su i preduzeća zasnovana na njoj, ekonomski neefikasna, su došli do „spasonosne“ formule koja razrešava gordijev čvor stare ekonomske strukture u Srbiji. A to je privatizacija odmah i po svaku cenu. Pretpostavka o *a priori* ekonomskoj neefikasnosti društvenih preduzeća je proglašena za aksiom. Aksiom je po definiciji nešto u šta se ne može sumnjati, pa prema tome kritičari aksioma se ne moraju uzimati za ozbiljno. Hipoteza o neefikasnosti društvene svojine pretvorena u aksiom trebalo je da se pretoči u imperativnu normativnu strukturu. To je i urađeno. Teorijska priprema kritike društvene svojine je poslužila da se ova ideološki anatemiše, a potom, na osnovu toga, opravda institucionalna zabrana postojanja društvene svojine u Ustavu. Iz ustava Republike Srbije je izbačen pojam društvene svojine, pre nego što je ova odumrla, prodana ili uništena. Ustav od svojinskih oblika poznaje samo privatnu, zadružnu i državnu. Zakonom o privrednim društvima²² onemogućena je bilo kakva značajnija poslovna aktivnost društvenih preduzeća bez saglasnosti Agencije za privatizaciju. Ovde valja citirati čl 398(a) navedenog Zakona. „Preduzeće koje posluje većinskim društvenim kapitalom ne može bez saglasnosti agencije nadležne za poslove privatizacije donositi odluke o: smanjenju ili povećanju kapitala, reorganizaciji ili restruktuiranju, investicionom ulaganju, prodaji dela imovine, opterećivanju imovine, zalaganjem stvari ili uspostavljanjem hipoteke, dugoročnom zakupu, poravnanju sa poveriocima ili odobravanju kredita ili izdavanju garancija, van toka redovnog poslovanja.“ Zakonska regulativa je radnicima i menadžmentu u društvenim preduzećima koja su stajala u redu za privatizaciju, poslala loš signal, koji se može formulisati na sledeći način: čekajte da vas prodamo kroz privatizaciju, ne smete ništa da radite,

²² Zakon o privrednim društvima, izdanje „Poslovni biro“ d.o.o, Beograd 2005 str.368.

a za svaku i najmanju stvar koja se odnosi na investicije i razvoj morate stati u red da vam to odobre ili neodobre državni činovnici zaposleni u Agenciji za privatizaciju. Zakonskom regulativom nakon 2001. godine društvena preduzeća i zaposleni u njima, su osuđeni na propast, a istovremeno su prepušteni na tržišnoj sceni surovij konkurenciji rastućeg privatnog sektora. Nakon svega, nije bilo više teško dokazivati da su društvena preduzeća po definiciji ekonomski neefikasna. Problem njihove socijalne efikasnosti ili neefikasnosti nije bio predmet interesovanja, ili analiza zastupnika teorije i prakse slobodnog tržišta.²³ Svakako da su društvena preduzeća u režimu kontrole cena ekonomski neefikasna, a društveno - socijalno efikasna, jer poklanjaju svoj deo dobiti potrošačima po nižim cenama.

Društvena preduzeća koja su stala u red za privatizaciju od 2001. godine su *de facto* postala državna, a da to država nije obelodanila. Prezentirano stanovište ima uporište u tome što je nad društvenim preduzećima država, posredstvom svojih ministarstava i Agencije za privatizaciju, uvela kontrolu upravljanja, donošenja odluka i poslovanja. Drugi argument, koji potkrepljuje tezu, je taj što država postaje primalac 70% prodajne cene društvenih preduzeća nakon njegove prodaje.

U nameri da ukine anatemisanu društvenu svojinu, državna ideologija tržišnog fundamentalizma je sačinila i poslednji korak, koji je definisan odredbama izmena i dopuna Zakona o privatizaciji iz 2007. godine, a koji glasi: „Rok za dovršetak procesa privatizacije društvenog kapitala je 31. decembar 2008. godine“. Dalje sledi, da ukoliko se početna procedura za privatizaciju ....“javni poziv ne objavi u roku do 31.12.2008. godine, Agencija donosi rešenje o pokretanju postupka likvidacije subjekta privatizacije.“ Likvidacija preduzeća se vrši i u slučajevima kada „društveni kapital nije prodat ni posle trećeg sprovedenog tendera ili aukcije“. Kategorija „subjekt privatizacije“ je eufemizam za društveno preduzeće. Dakle, čak i uz moguću pretpostavku da neko društveno preduzeće ima bilo kakvu perspektivu, da su sami radnici zainteresovani da održe takvo preduzeće zbog svog zaposlenja, da se takvo preduzeće nalazi u regionu gde je i preko 50% radno sposobnog stanovništva nezaposleno, za ekonomsku i socijalnu politiku države sve to nije bitno. Bitno je samo jedno, da ukoliko preduzeće neće da kupi niko, ono mora da ide u likvidaciju. Navedeni aspekt pokazuje opravdanost definisanja sprovedene privatizacije u Srbiji, kao osvetničke. Ima indikatora kojima se može dokazati da proces privatizacije u Srbiji nije vođen interesima ekonomskog i socijalnog razvoja, već motivima preraspodele društvenog bogatstva i osvete društvenoj svojini i na njoj utemeljenoj ideologiji.

Poslednju fazu u procesu privatizacije u Srbiji obuhvata privatizacija državnog sektora. Državni sektor pored velikih državnih preduzeća, Železnice,

---

²³ Videti članak B.Drašković, Z.Rajković, Ekonomska i socijalna efikasnost preduzeća u tranziciji, časopis Ekonomski vidici br.1 Beograd 2004. str. 49-55.

Pošte, Telekomunikacija, Srbija šuma, Srboija voda, Naftne industrije i Elektroprivrede, obuhvataju komunalna preduzeća na nivou lokalne samouprave. Na nivou lokalne samouprave posluje oko 700 preduzeća, najčešće u oblastima prirodnog monopola i to: vodovoda, kanalizacije, grejanja, lokalne infrastrukture, upravljanja stanbenim i poslovnim prostorom.

U ovom radu predmet naše analize nije privatizacija državnog sektora. Međutim, valja uputiti pažnju na to da je deo državnog sektora već „privatizovan“. Radi se o prodaji kontrolnog paketa akcija Naftne industrije Srbije i industrije i distribucije gasa, ruskoj državnoj kompaniji. Ovde se može govoriti ne o privatizaciji, već o promeni subjekta vlasništva gde umesto države Srbije, vlasnik kontrolnog paketa akcija postaje kompanija koja je u vlasništvu države Rusije. Postoje naznake da će istu sudbinu zadesiti i Telekom Srbija, gde će vlasništvo države Srbije preći u ruke kompanija iz Norveške ili Nemačke, koje su takođ delom u vlasništvu, ili pod kontrolom tih država.

Problem ekonomski efikasne upotrebe državne svojine nije u tome što je državna, pa je samim tim i ekonomski neefikasna. Problem je u nekompetentnom upravljanju tom imovinom od strane predstavnika političke kleptokratije, na jednoj strani i politike investiranja i cena na drugoj strani. Državna preduzeća su slobodno lovište političkih partija i nagrada viđenijim članovima partije da njima upravljaju tokom perioda vršenja političke vlasti, i to u poslednjih dve decenije u Srbiji. Prethodnu konstataciju potvrđuje pregled smenjivanja i novih imenovanja članova upravnih odbora javnih i komunalnih preduzeća u Srbiji nakon svakog od izbornih ciklusa. U službenim glasnicima Republike Srbije se nalaze istorijski podaci o licima članovima uprava javnih preduzeća u minulom periodu. Članovi upravnih odbora nisu morali imati nikakav nivo znanja iz oblasti korporativnog upravljanja, finansija, ili delatnosti kojom se preduzeće bavi, a bili bi imenovani čak i na pozicije predsednika upravnih odbora. Odgovornost za poslovanje kompanija, gubitke, pa čak njihovo poslovno uništavanje, ne postoji. Usled pogrešno postavljene politike upravljanja državnim preduzećima, koju su sprovodile političke partije, odnosno njihove vlade u poslednjih dvadeset godina, državna preduzeća su u većini slučajeva neefikasna / Železnice, JAT, NIS, EPS, komunalna preduzeća/. Iz te činjenice je izvučena sumnjiva hipoteza, a potom i postulat da je državni sektor neefikasan i da ga zbog toga treba rasprodati.

Svako preduzeće, nezavisno od oblika vlasništva, će upasti u krizu ukoliko se njime loše upravlja. Preduzeće će upasti u krizu i ukoliko nema razvojne perspektive, ukoliko se sprovodi destimulativna ili ograničavajuća ekonomska politika, ukoliko su cene kontrolisane i neekonomske. Dakle, postoji niz faktora koji utiču na razvoj i poslovanje preduzeća, to svakako nije sam po sebi samo svojinski oblik. Uostalom prethodnu hipotezu potkrepljuje skorašnja finansijska kriza u SAD i slom tamošnje automobilske industrije, koju je finansijskim intervencijama spasava Vlada u 2008. i 2009. godini.

Naša teza je da „spasonosno“ rešenje svih problema javnih državnih preduzeća nije u njihovoj, po svaku cenu, privatizaciji, već u poboljšanju upravljanja. Jedano od rešenja je ono koje primenjuju velike privatne korporacije u svetu, a to je angažovanje profesionalnog menadžmenta. Odvajanje vlasničkih od upravljačkih prava je moguće i u slučaju državne svojine, kao što se to već odvija u slučaju privatne korporacijske imovine

Na kraju ovde valja definisati i naš pogled na ulogu države.

Spasavanje socijalnih dimenzija društva od slepih moći tržišta, pogrešno je tražiti u povratak na svemoćno centralno - plansku, birokratizovanu državu. Između krajnosti ekonomije bazirane na tržištu ili ekonomije bazirane na planu, moguće je birati srednje rešenje, i tržište i državno planiranje. Na neophodnu ulogu države su u otvorenom pismu o budućnosti evropskog identiteta istakli 2003. godine dvojica od najjementnijih evropskih intelektualaca Jirgen Habermas i Žak Derida. Prema njima uloga države treba da bude u garantovanju socijalne zaštite i razvijanja „poverenja Evropljana u prosvetenu moć države.“²⁴

PRIVATIZACIJA STANBENOG FONDA

Velika privatizacij stanbenog fonda je izvršena devedesetih godina. Ukupan stanbeni fond u Srbiji bez Kosova u gradskim naseljima je 1991. godine iznosio oko 1.389 hiljada stanbenih jedinica²⁵. Stanbeni fond, društvenih stanova je vlasnički prenet, uz minimalne naknade, na korisnike prava korišćenja stanova. Smatra se da je u Srbiji u uslovima hiperinflacije uz minimalne naknade iz društvene u privatnu svojinu preneto oko 1 milion stanova, sa prosečnom površinom od oko 60 m², ili oko 60 miliona m², čija bi sadašnja vrednost iznosila približno 42 milijarde eura. Ova privatizacija se pokazala kao relativno najpravednija i socijalno najprihvatljivija. Možemo samo zamisliti šta bi se dešavalo da su društveni stanovi ostali u vlasništvu preduzeća koja su kasnije privatizovana i postala plen novih, često beskrupuloznih gazda. Kakav bi to bio plen i pozicija stvaranja rentijerskog sloja bogatih.

PRIVATIZACIJA BANKARSKOG SEKTORA I KURS DINARA

Pretvaranje društvenih banaka u akcionarska društva izvršeno je početkom 1990. godine, tako što su preduzeća deponenti, deo svojih depozita konvertovali u

---

²⁴ J.Habermas, Ž.Derrida, u knjizi Old Europe, New Europe, Core Europe / Stara, nova i suštinska Evropa/, London 2005. navedeno prema, Entoni Gidens, Evropa u globalnom dobu, Clio Beograd 2009. Str.13

²⁵ Republički zavod za statistiku, Dva veka razvoja Srbije, statistički pregled, Beograd 2008 str.194.

kapital. Početkom 2002 godine likvidirane su četiri velike banke u Srbiji: Beobanka AD, Beogradska banka AD, Investbanka AD, Jugobanka AD. Imovina u obliku nekretnina činila je 143.000 m² od čega je prodato 132.000 m² za 19,6 milijardi dinara ili približno 245 miliona eura, odnosno 1.856 ura po metru kvadratnom. Imovina u vidu nekretnina je bila ogromna i na najekskluzivnijim lokacijama. Imovina bivše SDK /Službe društvenog knjigovodstva/ je raskršljena volšebno pojedinim privatnim bankama, poput Delta banke, koje su potom preprodane stranim bankama.

Likvidacija četiri velike banake, sada se to jasno vidi, je urađena samo da bi se oslobodio prostor za ovladavanje bankarskim tržištem stranih privatnih ali i državnih banaka. Strane banke su 2002. godine imale udeo u ukupnoj aktivni 27%, da bi taj udeo u Srbiji u 2007. godini iznosio 75,5%. Udeo državnih banaka u istom periodu opao je sa 35,6% na 15,8%, a udeo privatnih vlasnički domaćih banaka je sa 37,4% opao na 8,7%²⁶. Radi se o bankarskom kolonijalizmu. Sada se, nakon lošeg iskustva sa ekstremnom privatizacijom banaka, pominju zahtevi o potrebi osnivanja razvojne banke u Srbiji u kojoj bi se slivala sredstva od privatizacije državne imovine.

Politika precenjenog kursa dinara odgovara inostranim bankama i uvoznicima, jer održava njihovu sigurnost u ostvarivanju velikih profita.

U Srbiji, pored efikasne rasprodaje u besceneje društvenog i državnog kapitala jedino je efikasan strani bankarski sektor koji ostvaruje velike profite²⁷.

KURS DINARA, ODNOS UVOZ - IZVOZ I STANJE NACIONALNE EKONOMIJE

Politika kursa dinara u periodu 2000 -2009. godine može se okarakterisati kao paradoksalna nezavisnost kursa dinara u odnosu na stanje realne ekonomije. Jaka nacionalna valuta – slaba privreda i hroničan deficit trgovinskog bilansa. Jak dinar je destimulisao izvoz i stimulisao uvoz. Uvoz, a time i potrošnja, su stimulisani na osnovu deviznih prihoda od privatizacije i rasta spoljnog duga. Odnos domaćih i inostranih cena je deformisan usled nerealnom kursa dinara. S obzirom da domaće cene dominantno zavise od cene strane valute, onda politika kursa koja se

---

²⁶ Dr Vlastimir Vuković, Strukturalne promene i performanse bankarstva Srbije 2002-2008, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2009. str.204.

²⁷ Detaljnije o privatizaciji banaka u Srbiji u B.Drašković, Greške i posledice ekonomske politike tranzicije u Srbiji 2001-2008. godina, u Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije, Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet, Kragujevac 2009. Str 94-101.

zasnivala na podcenoj strani valuti /euru i dolaru/ je stvarala krajnje deformisan sistem domaćih dinarskih cena. U poslednjih deset godina pokrivenost uvoza izvozom pala je na ispod 50%. Industrijska proizvodnja je permanentno padala u tom periodu, tako da je Srbija danas neindustrijska zemlja. Industriju su zamenili trgovina, rast usluga i „razvoj“ špekulativnog finansijskog sektora. Neodrživost vođene neoliberalne ekonomske politike se sada pokazuje u svojoj oštrini. Doduše, do sada vođenu ekonomsku politiku je moguće održati sa rasprodajom preostalog državnog i javnog sektora, a nakon toga potpuno je otvoren put u ekonomsko ropstvo. Svetska ekonomska kriza kao opravdanje je neodrživa. Bez sadašnje svetske ekonomske krize naša ekonomska politika nas je dovela u dužničko ropstvo slično onom koje je krajem prošlog i početkom ovog veka sasvim jasno ispoljeno u zemljama Latinske amerike.

SOCIJALNO - EKONOMSKI PROFIL TRANZICIONIH DOBITNIKA

Polazimo od hipoteze, da u predhodnoj predtranzicionoj Jugoslaviji, a time i Srbiji, zasnovanoj na socijalističkom društveno ekonomskom uređenju, u čijem temelju je postojala društvena svojina i jednopartijska ideologija, koja je zastupala interese radničke klase i samoupravljanja, nije bilo mogućnosti da dođe do bitnijih razlika u sticanju dohodaka i bogatstva. Pravo za posedovanje privatne svojine postojalo je nad poljoprivrednim zemljištem površine do 10, odnosno do 20 ha, u zavisnosti o tome da li se radi o ravničarskom ili brdsko-planinskom području. Postojala je pored društvene i privatna svojina nad stanbenim objektima, kao i nad opremom za obavljanje individualne proizvodnje u poljoprivredi. Postojala je privatna imovina nad sredstvima za tekuću i tarjna potrošna dobra, kao na primer automobilima. Privatna svojina nije postojala nad imovinom, odnosno kapitalom preduzeća. Postojale su ograničene mogućnosti pojedinaca da se bave zanatstvom ili pružanjem usluga u različitim vrstama servisa. Nije bilo institucionalne mogućnosti za posedovanjem preduzeća u zemlji ili ulaganjem štednje u cilju sticanja preduzetničke dobiti. Takozvane „ugovorne organizacije udruženog rada“ u kojima je postojala neznatna preduzetnička šansa za pojedince su bile strogo kontrolisane i definisane na ograničenom području usluga ili pomoćnih delatnosti društvenim preduzećima. Ove organizacije su bile pod stalnom prismotrom državnih institucija, kako bi se sprečilo enormno bogaćenje pojedinca.

Ukoliko su empirijski neoborivi napred navedeni istorijski aspekti strukture predtranzicionog društveno – ekonomskog sistema, sledi zaključak da je takav sistem bio egalitaristički i da je produkovao neznatnu koncentraciju ekonomske moći u rukama pojedinih društvenih grupa.

Politička moć je bila koncentrisana u rukama partijskog, odnosno državnog aparata. Koncentracija političke moći se ipak sistemski ograničavala i morala je biti podeljena sa radničkom klasom. Izuzimajući lica koja su radila u inostranstvu, sledi, da u predtranzicionu trku za preraspodelu društvenog bogatstva ulaze sve društvene grupe sa podjednakom šansom. U predtranzicione društvene grupe svrstavamo državnu i partijsku elitu, upravljačku elitu u preduzećima, radnike u preduzećima, grupacije intelektualaca zaposlenih u sektorima usluga, odnosno društvenih delatnosti, stanovništvo iz sektora poljoprivrede i zanatskih delatnosti.

Drugo bitno polazište ovde je to da je pre otpočinjana tranzicione i privatizacione trke društveno bogatstvo bilo disperzirano, da tokom preraspodele tog bogatstva kroz tranziciju i privatizaciju nije došlo do povećanja društvenog bogatstva u periodu 1989 -2009. godina, već da je naprotiv došlo do smanjenja BDP koji nije dostigao ni 80% predtranzicionog perioda. Da je u odnosu na predtranzicioni period došlo do rasta nezaposlenosti, pada standarda, porasta stope siromaštva, kao i porasta spoljne zaduženosti.

Dakle tranzicioni period karakteriše pad svih bitnih ekonomsko – socijalnih parametara, porast nejednakosti u društvu i preraspodela društvenog bogatstva u ruke manjine u uslovima političke demokratizacije društva.

Ovde ćemo sasvim ukratko pokušati da izložimo osnovne aspekte dobitničkih preduslova koji su doveli do preraspodele ekonomske, a samim tim i društvene moći u rukama manjine. Istovremeno, kroz preraspodelu bogatstva i moći došlo je ne samo do zastoja u razvoju, već i pada ekonomije Srbije. Ko su tranzicioni dobitnici?

- Dobitnici iz vremena inflatornih gubitaka stanovništva i države u periodu 1991-2001. godina.
- Privilegovani, za političke partije vezani kupci društvenih preduzeća u periodu 1991-2008.
- Korisnici kredita koje je hiperinflacija obezvređila, a koncepcija ispravljanja nepravde po zakonu o oporezivanju „ekstraprofita“ je bila nekonzistentna i neefikasna.
- Liferanti za potrebe društvenih i državnih preduzeća u vreme sankcija 1992-2000 godine, pa i kasnije nakon sankcija.
- Šverceri nafte, duvana, sirovina i repromaterijala i drugih deficitarnih roba iz vremena ekonomskih sankcija i ratnih zbivanja u prethodnoj Jugoslaviji.
- Privilegovani preprodavci roba, koje su bile u režimu kontrole cena (cementa, gvožđa, ulja, brašna, pšenice, šećera..)
- Krupni dileri deviza.

- Ratni liferanti i profiteri.
- Jedan broj direktora i članova UO u društvenim i državnim preduzećima i bankama koji su vršili transfere kapitala u svoja – privatna preduzeća i banke u zemlji i inostranstvu.
- Deo državnih činovnika i funkcionera koji su „držali“ ili upotrebljavali, za svoju korist, pečat u državnim ustanovama i institucijama.

Svakako, napred prezentirana lista dobitnika nije potpuna. Imajući u vidu njene špekulativne aspekte, postavlja se sledeće pitanje. Kako se od velikog broja sadašnjih vlasnika koji su najčešće na ipak nelegalan ili nedozvoljen špekulativan način došli u posed kapitala i bogatstva, može očekivati društvena odgovornost prema zaposlenima, kreditnim obavezama, plaćanju poreza? Oni najčešće veruju samo u jednog boga, a to je sticanje profita i bogatstva po svaku cenu. Džozef E. Stiglic je 2002. godine sa izvanrednom pronicljivošću uočio navedeni problem. Zbog njegove jezgrovitosti ovde ga detaljnije citiramo: „Branioći oligarha ih poistovećuju sa američkim baronima-pljačkašima Harimanima i Rokfelerima. Ali postoji velika razlika između aktivnosti takvih likova kapitalizma devetnaestog veka koji su gradili železnice i otvarali rudnike na Divljem zapadu i eksploatisanja Rusije, od strane ruskih oligarha što ja nazivam Divljim istokom. U Americi su baroni – pljačkaši stvarali društveno bogatstvo, u isto vreme dok su gomilali novac za sebe. Zemlja je iza njih ostala mnogo bogatija, iako su oni uzeli „veći komad veće pite“. U Rusiji, međutim, oligarsi su opljačkali imovinu, ogolili je, ostavljajući svoju zemlju mnogo siromašnijom. Preduzeća su dovedena na ivicu bankrotstva, dok su bankovni računi i druga imovina oligarha uvećani.“²⁸ Navedeni opis je primenjiv na skoro sve zemlje koje su prošle ekonomsku tranziciju iz socijalizma u kapitalizam.

Potvrda metafore o „divljem istoku“ vidi se iz izjave, koju je nedavno za jedan televizijski program u Srbiji dao vlasnik preduzeća. Prvo se pohvalio vlasništvom nad desetinama preduzeća, a koje je kupio kroz privatizaciju. Na pitanje zašto neće da isplati mesecima zarade radnicima odgovorio je: „ Pa u Srbiji pola preduzeća ne plaća zarade radnicima.“

POKAZATELJI O USPEŠNOSTI PRIVATIZACIJE

Pozitivni makroekonomski tokovi u periodu 2001-2008. godina, zabeleženi su jedino u svođenju inflacije sa 40,7% na 6,8 u 2008. godini. Relativno pozitivni rezultati su zabeleženi u rastu bruto domaćeg proizvoda sa 12,8 na 34,3 milijarde, eura. Međutim, ovaj rezultat je varljiv jer je imao „neodrživ“ rast baziran na rastu spoljnog zaduživanja, prodaji državne i društvene svojine, a delom i na prilivu

²⁸ Džozef E. Stiglic, Protivurečnosti globalizacije, SBM-x Beograd 2002, str 168-169.

stranih direktnih investicija. Prestanak dotoka SDI, završetak prodaje društvene i državne imovine i zaoštavanje mogućnosti dobijanja novih kredita iz inostranstva, pokazaće u narednim godinama da porast BDP od 2,68 puta u 2008. godini u odnosu na 2001. godinu je bio varljiv i na staklenim nogama. Obračunski rast BDP je bio deformisan i precenjenim kursom dinara u odnosu na euro, pa je iz tih razloga izgledalo da je rast BDP imao dodatni podsticaj zasnovan na vetru koji je „povoljno“ duvao u jedra rasta bruto domaćeg proizvoda.

Tabela 1. - Ključni pokazatelji ekonomskog razvoja u Srbiji 2001–2008 ideo 2009.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
BDP, mlrd. EUR	12,8	16,0	17,4	19,1	20,4	23,5	29,5	34,3	14,6
BDP, <i>per capita</i> , u EUR	1709	2138	2328	2556	2736	3174	4002	4651	
BDP, realni rast, u %	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,42	-3,5
Cene na malo, kraj perioda, %	40,7	14,8	7,8	13,7	17,7	6,6	10,1	6,8	6
Izvoz, rast u %	10	20	32	27	27	43	37,3	24,3	-32,8
Uvoz, rast u %	27	31	33	43	-2	25,9	39,3	24	-39
Deficit robne razmene, mlrd.EUR	-2,8	-3,8	-4,1	-5,8	-4,8	-5,4	-7,1	-8,2	
Deficit tekućeg računa (bez donacija), % BDP	-7,6	-11,5	-9,6	14,1	10,1	13,1	16,2	17,4	
Kurs RSD/EUR	59,7	61,5	68,3	79,1	85,5	79,0	79,2	88,6	95,89
Prihodi od privatizacije, mil. EUR		319,2	9	8	377	9	7	1	77
SDI, neto, mil. EUR	184	502	6	777	5	2	1	2	650
Spoljni dug, mlrd. EUR	12,6	10,8	10,9	10,4	13,1	14,9	17,8	21,8	21,8

Izvor: RZS, Statistički godišnjak 2009. NBS, Agencija za privatizaciju, MMF, Svetska banka

Permanentni rast uvoza i izvoza u posmatranom periodu upućuje na to da je došlo do intenziviranja ekonomske aktivnosti u zemlji, što nije sporno. Kada se međutim, zaviri u strukturu uvoza i izvoza dolazi se do zaključka da su obe nepovoljne. Srbija uvozi energente i robu široke potrošnje, a sasvim malo opremu za industrijska postrojenja. Izvoz Srbije zavisi dominantno od železare u Smederevu, aluminijuma iz Sevojna izvoza kukuruza i maline. Dakle, od proizvoda niskog stepena dodatne obrade. Poseban problem je to što se paralelno sa liberalizacijom uvoza uvećavao deficit u robnoj razmeni sa inostranstvom i to sa 2,8 milijardi eura iz 2001 na 8,2 milijarde u 2008. godini.

Stanje ekonomije posebno za tranzicione zemlje, kakva je Srbija posebno treba ocenjivati na osnovu kretanja deficita tekućih računa i njegovog učešća u BDP, kao i stanja rasta spoljnog duga. U posmatranom periodu, deficit je porastao sa 7,6% iz 2001 na 17,4% BDP u 2008. godini. U istom periodu spoljni dug je porastao sa 12,6 milijardi na 21,8 milijardi eura.

Tabela 2. – Komparativni pokazatelji stanja ekonomije Srbije 2000–2008 ideo 2009.

Godine	Stope rasta BDP u %	Deficit tek.raču % BDP	Učešće % spoljn. duga u BDP	Učešće % SDI u BDP	Deficit rob.razmene u BDP %	Stope rasta kursa	% Prihod od privatizacije % u BDP	Rast nezaposlenosti u %
2000	5,3	-1,8		0,6				12,1
2001	5,6	-7,6	98,44	1,44	21,88			12,2
2002	3,9	-11,5	67,5	3,14	23,75	3,0	1,99	13,3
2003	2,4	-9,6	62,64	6,95	23,56	11,1	4,83	14,6
2004	8,3	-14,1	54,45	4,07	30,37	15,8	0,82	18,5
2005	5,6	-10,1	64,22	6,13	23,53	8,1	1,85	20,8
2006	5,2	-13,1	63,4	14,85	22,98	-7,6	1,15	20,9
2007	6,9	-16,2	60,34	6,17	24,07	0,3	1,79	18,1
2008	5,42	-17,4	63,56	5,28	23,91	11,9	0,96	14
2009	-3,5	-	-	-	-	8,2	-	-

Izvor: Pregled sačinjen na bazi podataka RZS, Statistički godišnjak 2009. Agencija za privatizaciju, MMF

Imajući u vidu to da smo na početku definisali dva perioda ekonomske tranzicije u Srbiji iz socijalizma u kapitalizam, te da ovde razmatramo period 2001- 2009. godina, prezentirani podaci u tabelama predstavljaju u biti dovoljno dug period iz koga se sa sigurnošću mogu dešifrovati ključni trendovi.

Bez obzira na rezerve koje smo napred izložili u vezi objektivnosti podataka o stanju BDP i njegovom rastu, indikativni su negativni trendovi održavanja, zapravo i rasta ukupnog /privatnog i javnog/ duga u BDP. U odnosu na oficijelnu statistiku, ovde je moguće izvršiti i korekcije koje ukazuju na stvarno stanje spoljnog duga nakon otpisa dela obaveza prema Pariskom i Londonskom klubu poverioca iz 2002. godine. Naime, spoljni dug je fiksiran u stranoj valuti najčešće u EURIMA ili USD, ređe u Švajcarskim francima. Proračun BDP se dobija na bazi dinarskih vrednosti, a na osnovama iz kojih se proračunava njegova vrednost

u datoj godini. Nakon toga, dobijeni iznos se podeli sa kursom za dati period kako bi vrednosti bile uporedive, a za rezultat se iz tog poređenja dobija procentualno učešće duga u BDP. Predpostavimo sada sledeće: na bazi podataka u 2008. godini deficit robne razmene sa inostranstvom iznosio 23,91%, a za taj procentualni iznos korigujmo precenjeni kurs dinara prema EURU umesto 88,6 dinara na realniji u iznosu od 109,78 dinara. Sledi ispravka da je realnije iskazati BDP umanjen za 24% i on bi umesto 34,3 milijarde, iznosio oko 26 milijardi EURA. Saglasno prezentiranom postupku korekcije učešće stranog duga u BDP u 2008. godini bi umesto 63,56% bilo zabrinjavajućih 83,84%. Ukoliko se pak dalje isključi doprinos stranih direktnih investicija u rastu BDP u istoj godini, na primer, za 5,28%, jer je taj doprinos dominantno podsticao domaću potrošnju i nastao je takođe dominantno ne kao *green feald* investicije, već kao otkup domaćih već postojećih preduzeća, a doprinosi tih transfera se teško mogu braniti kao elementi realnog rasta BDP na kratak , a još manje na dug rok. Naime, nije logično to da se efekti prihoda od prodaje kapitala, imovine, odnosno aktive /društvenih i državnih preduzeća/ uračunavaju u rast BDP. Ovde se radi zapravo o zameni oblika iz postojećeg materijalnog bogatstva u novčani oblik bogatstva, pa prema tome tu nema nikakvog realnog rasta BDP, još manje rasta BDV /bruto dodate vrednosti/. Nova korekcija umanjena BDP daje novu vrednost, a ona pokazuje da je BDP iz 2008 godine realno iznosio ne 34,3 milijarde već 24,62 milijarde EURA, a to je iznos koji je dobijen korekcijom za ukupne napred opisane ispravke. Poređenje korigovanog iznosa BDP sa spoljnim dugom dobija se, po ekonomiju Srbije, daleko nepovoljnija slika, po kojoj spoljni ukupni dug u BDP učestvuje u 2008 sa 88,54%. Ovaj podatak pokazuje da je Srbija prezadužena zemlja, koja će imati velikih problema u budućnosti kako bi servisirala spoljni dug.

Rastegljiv na gore, odnosno nerealano iskazan BDP, daje i nerealnu sliku dohodka po glavi stanovnika, /*per capita dohodka*/. Prema podacima iz Tabele 1. Može se na prvi pogled izvesti ohrabrujuću zaključiti da je u periodu 2001-2008. godina, došlo do zavidnog porasta dohodka *per capita* i to sa 1.709 EURA na 4.651 EURA. Porast dohodka po glavi stanovnika za 2,72 puta u periodu od 7 godina u uslovima rasta spoljnog duga, rasta platnog i trgovinskog deficita i permanentnog rasta ili održavanja visoke stope nezaposlenosti, rasta stope siromaštva i drastičnog pada industrijske proizvodnje, izgleda na prvi pogled nelogično. Objašnjenje se može potražiti u sledećem:

- prvo, sam račun dohodka *per capita* nije tačan ,odnosno dohodak je precenjen, pa ukoliko ga korigujemo za napred navedenih 28,22% koliko je prema našem nalazu precenjen, onda se dobija novi rezultat dohodka po

glavi stanovnika od 3.327 EURA, pa je dohodak porastao za 1,95 a ne za 2,72 puta²⁹;

- drugo, distribucija dohodaka i bogatstva je u tranzicionom periodu proizvela porast nejednakosti deleći društvo na manjinu tranzicionih dobitnika i većinu gubitnika;

Često ekonomski tokovi iskazani na bazi podataka statistike i ministarstava za razvoj i finansije daju ružičastu sliku stanja naše ekonomije. Međutim, takođe se često događaju vrlo neprijatna iznenađenja, da na jednom ispod ružičasto obojene slike izroni sivilo stvarnog stanja jedne ekonomije. Dobar primer je nedavni slučaj Grčke dužničke krize od 300 milijardi eura, koja se najednom pojavila kao grom iz vedra neba. Kriza nije odjednom nastala, ona je kumulirana i skrivana iza maskiranih podataka i zvaničnih izveštaja.

Vlade i njeni činovnici, kao i apologetski nastrojani ekonomski eksperti imaju interes da stanje stvari prikazuju lepšim, društveno prihvatljivim i sasvim optimističnim.

Kritička javnost ne može uzimati podatke zdravo za gotovo. Ispod podataka se mora zaviriti, proniciti u njihovu strukturu i uzajamnu međuzavisnost. Zapravo moguće je imati statistiku koja ukazuje na permanentan rast BDP, rast zarada, stabilnost kursa, stabilnost cena, podnošljiv procenat duga u odnosu na društveni proizvod, a da istovremeno raste platni i robni deficit, stopa nezaposlenosti i siromaštvo.

Ekonomska tranzicija u Srbiji se odvijala tako što je sistematski došlo do pomeranja ekonomske strukture sa područja proizvodnje i industrije ka sektoru usluga i finansija. U analizi učešća institucionalnih sektora u bruto dodatoj vrednosti se pokazuje da nefinansijski sektor učestvuje od 49 iz 2004 do 53,68% u 2007. godini. Finansijski sektor ima stabilno učešće od oko 3%, a sektor države od 14 do 16%, dok sektor domaćinstva beleži pad sa 30,49% na 26,74% u 2007. godini.

U stvaranju bruto dodate vrednosti poljoprivreda, lov i šumarstvo su u periodu od 2004 do 2007 godine zabeležili pad učešća sa 13,96% na 10,20%. Prerađivačka industrija je neznatno porasla i to sa 17,69 na 18,24%. Proizvodnja električne energije i gasa je opala sa 4,50 na 3,98%.

---

²⁹ Rezultat dobijen deljenjem korekcijom procenjenog BDP u 2008 od 24,62 milijarde € sa procenjenim brojem stanovnika od 7,4 miliona.

Tabela 3. – Bruto dodata vrednost po institucionalnim sektorima

u mil.RSD

	2004	2005	2006	2007
Ukupno Republika Srbija	1178015,9	1428626,5	1691917,3	2019768,7
rast u %		21,18	18,18	19,53
% učešća:				
<i>Nefinansijski sektor</i>	49	51,82	52,76	53,68
<i>Finansijski sektor</i>	3	2,87	2,82	2,98
<i>Sektor države</i>	16,89	15,55	14,84	16,04
<i>Sektor domaćinstva</i>	30,49	29,19	28,99	26,74
<i>Sektor neprofitnih institucionalnih jedinica koje pružaju usluge domaćinstvima /NPID/</i>	0,54	0,57	0,59	0,56

Izvor: Konstituisano na bazi podataka RZS, Statistički godišnjak 2009.

Građevinarstvo je zabeležilo rast sa 4,84% na 5,14%. Sektor usluga je imao najdinamičniji tok u oblasti trgovine na veliko i malo i zabeležio je rast od 9,85% učešća u BDV na 13,57%.

Tabela 4. Bruto dodata vrednost u baznim cenama po odabranim delatnostima

u mil. RSD

	2004	2005	2006	2007
Ukupno Republika Srbija	1178015,9	1428626,5	1691917,3	2019768,7
u %	100	100	100	100
Poljoprivreda, lov šumarstvo i vodoprivreda	164438,6	173608,4	191007,7	206083,9
u %	13,96	12,15	11,29	10,20
Prerađivačka industrija	208430	252242,3	310679,9	368432
u %	17,69	17,66	18,36	18,24
Proizvodnja električne energije gasa i vode	53016,6	59563,4	74170,5	80349,3
u %	4,50	4,17	4,38	3,98
Građevinarstvo	57047,9	65271,4	81364,2	103912,6
u %	4,84	4,57	4,81	5,14
Trgovina na veliko i malo i popravka vozila	115989,6	177082,9	218254,2	273997,7

u %	9,85	12,40	12,90	13,57
Saobraćaj skladištenje i veze	125522,1	138423,3	166149,2	
u %	8,05	8,79	8,18	8,23
Finansijsko posredovanje	36177,8	41282,1	48864	61577,2
u %	3,07	2,89	2,89	3,05
Državna uprava i odbrana, obavez soc.osig.	74520,9	69838,3	67992,5	91941,9
u %	6,33	4,89	4,02	4,55
Obrazovanje zdravstveni i socijalni rad	120232,6	147963	177767,2	221335,1
u %	10,21	10,36	10,51	10,96
Ostalo	253344,8	316252,6	383393,8	445989,8
u %	21,51	22,14	22,66	22,08
Zbir %	100,00	100,00	100,00	100,00

Izvor: Konstituisano na bazi podataka RZS, Statistički godišnjak 2009.

STANJE INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE

Ekonomska tranzicija u Srbiji je dovela do deindustrijalizacije. U periodu od 1989 do 2001. godine došlo je do pada učešće industrije u stvaranju BDP i to sa 44,8% iz 1988 na 29 % u 2001. godini. Valja imati u vidu da je na pad učešća industrije uticalo posebno uvođenje ekonomskih sankcija prema SRJ i ratna zbivanja koja su pratila raspad SFRJ od 1991. godine. Posle 2000. godine, umesto da dođe do zaustavljanja negativnog trenda, došlo je do daljeg pogoršanja stanja u industriji Srbije, tako da je njeno učešće u BDP sa 29% iz 2001 palo na 20,2 u 2007. godini sa trendom daljeg opadanja u narednim godinama³⁰.

Uporedni pregled stopa rasta BDP i industrije u Srbiji za period 2001-2009. godina ukazuje na to da je industrija imala mali uticaj na rast BDP-a

Uporedni pregled pokazuje da je industrijska proizvodnja imala u posmatranom periodu jednu godinu nulti rast, a da je u tri godine stopa bila negativna. U godinama u kojima je i bilo rasta industrije, stopa rasta je bila uvek niža od stope rasta BDP. U pojedinim godinama ta razlika je bila od dva, pa do, čak pet puta na štetu insdustrije.

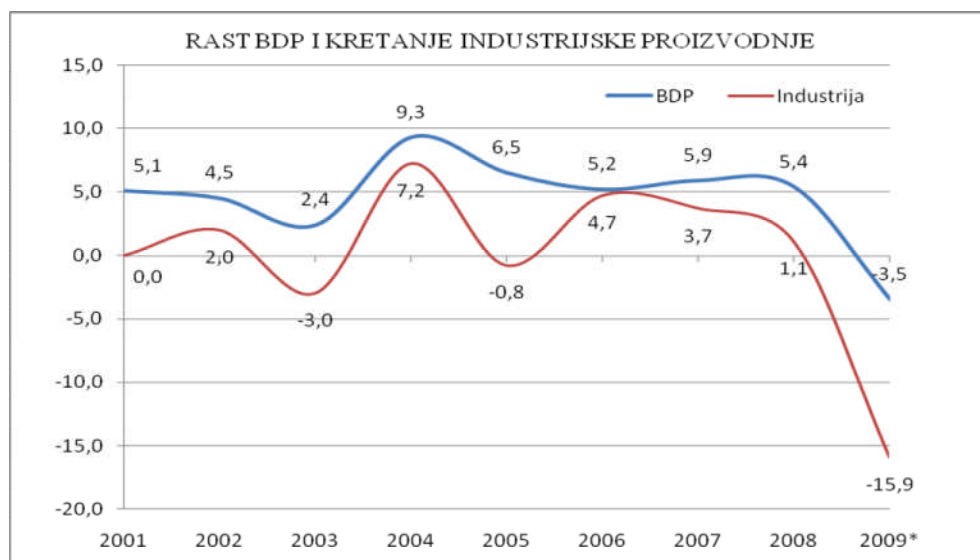
³⁰ Podaci su prezentirani na osnovu izvestaja iz Statističkih godišnjaka, Jugoslavije i Srbije od 1990, 2004 i 2009. godine.

Tabela 5. Stope rasta BDP i Industrije u Srbiji period 2001-2009, stalne cene iz 2002

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
BDP	5,1	4,5	2,4	9,3	6,5	5,2	5,9	5,4	-3,5
Industrija	0,0	2,0	-3,0	7,2	-0,8	4,7	3,7	1,1	-15,9

* Podaci za 2009 godinu se odnose na period od prvih deset meseci

Izvor podataka: Republički zavod za statistiku, godišnjaci i odgovarajuća mesečna saopštenja

Statistički podaci pokazuju ono što na empirijskoj ravni u Srbiji može uočiti svaki posmatrač. Izuzimajući industrijski sektor prehrane i cementa, kao i crnu metalurgiju i delom preradu obojenih metala, sve ostale industrijske grane, su ili potpuno ugašene, ili marginalizovane. Srbija je ostala bez mašinske industrije, industrije traktora i motora, industrije građevinskih mašina kao i elektronske i hemijske industrije.

Cilj ekonomske tranzicije, u čijem se središtu nalazila privatizacija i liberalizacija, bio je usmeren isključivo na rasprodaju imovine, ne i na razvoj. Konceptualnim rešenjem kreatora ekonomske politike bilo je predviđeno da će tržište samo po sebi najracionalnije alocirati resurse. Slobodno tržište i jeste alociralo resurse i to tako da je Srbija postala deindustrijalizovana, a broj radnika

u ovom sektoru se sa 1 milion iz 1990. godine sveo na 700 hiljada u 2001 i na svega 400 hiljada u 2009. godini³¹.

STANJE NEZAPOSLENOSTI

Napred analizirana kretanja industrijske proizvodnje ukazuju na to da je broj zaposlenih lica opao sa 1 milion u industriji iz 1990 na svega 400 hiljada u 2009. godini. Dakle, smanjenje broja zaposlenih u industrijskom sektoru uticao je na jednoj strani, da se poveća stopa nezaposlenosti, a na drugoj strani, da dođe do rasta broja lica koja se tretiraju kao samozapošljavanje u malim preduzećima ili radnjama.

Tabela 6. Kretanje broja zaposlenih/nezaposlenih u Srbiji u periodu 2001-2009,

Godina	Zaposleni u 000	Nezaposleni u 000	% nezaposl.
2000	2097	721,8	25,61
2001	2102	768,6	26,77
2002	2066	842,6	28,97
2003	2041	947,3	31,70
2004	2050	947,7	31,61
2005	2069	996,2	32,50
2006	2026	1005,4	33,17
2007	2002	949,6	32,17
2008	2000	824,8	29,20
2009	1860	830,4	30,87

Izvor podataka: Republički zavod za statistiku, odgovarajuća mesečna saopštenja, procenat nezaposlenih, naš proračun

Oficijelna statistika daje daleko manje stope nezaposlenosti na bazi podataka o anketi radne snage i metodologije koju primenjuje³². U tabeli koju smo prezentirali mi smo stopu nezaposlenosti izveli na bazi odnosa između broja lica koja su evidentirana kao nezaposlena i zbira zaposlenih i nezaposlenih u Srbiji po godinama. Naime, smatramo da druge primenjene metodologije o stopi nezaposlenosti su nepouzidane i nepotpune. Takve metodologije skrivaju stvarne rezultate, jer se baziraju na procenjenom broju radnog stanovništva i evidentiranju povećani broja zaposlenih na bazi toga da li su „pomažići članovi“ ili da li imaju posao zato što dva sata dnevno šetaju kuće. Mi smatramo da su nezaposleni i oni za koje ankete tvrde da su zaposleni i oni koji aktivno ne traže posao koji ne

³¹ Izvor podataka godišnjaci RZS, Srbije.

³² U ovom radu u Tabeli 2. prezentirane su zvanične, na statistici zasnovane stope nezaposlenosti, koje su se kretale od 12,1% iz 2000. godine, do 20,9% u 2006 da bi u 2008 iznosila neverovatnih svega 14%.

mogu naći, a ukoliko ga i nađu, često ne dobijaju platu ili imaju minimalnu zaradu.

Ukoliko se od broja lica u 2009 koja se statistički obuhvataju kao zaposlena oduzme broj od 150 hiljada koja ne primaju platu i za koje se ne plaćaju porezi i doprinosi, dobija se da je stvarno zaposleno svega 1.710 hiljada. Ukoliko se dalje za taj isti iznos poveća broj onih koji su nezaposleni i to sa 830,4 hiljada na 980,4 hiljade, za rezultat dobija se stopa nezaposlenih od 36,44% u 2009. godini, umesto koliko statistika iskazuje samo 14% nezaposlenosti.

U tranzicionom intenzivnom periodu privatizacije, broj zaposlenih radnika u društvenom sektoru iz 2004. godine smanjio se sa 444,9 hiljada, na 39,2 hiljade zaposlenih početkom 2009. godine. U istom periodu broj zaposlenih u privatnom sektoru je porastao sa 802 hiljade na 1.226,7 hiljada, a u državnom sektoru se smanjio sa 678,9 hiljada na 482,5 hiljada. Pri tome, broj samozaposlenih lica ili onih koja su zapravo zaposlena u malim porodičnim preduzećima i radnjama, se smanjio sa 659,4 hiljade iz 2004 na 626,9 hiljada početkom 2009. godine. Usled krize malih i srednjih preduzeća broj lica u ovom sektoru će se u budućnosti smanjivati. Dakle, jedan broj lica je bio našao spas u privatnim radnjama i preduzećima nakon odlaska iz državne i društvene zaposlenosti, ali je sada u krizi i to utočište ugroženo nelikvidnošću tih privrednih subjekata. Statistika kao zaposlene obuhvata i takozvane „pomažuće“ članove domaćinstva čiji je broj u periodu 2004 – 2009. godina porastao sa 212 hiljada na 235 hiljada³³.

Na kraju, ovde treba skrenuti pažnju da su kretanje realnih stopa nezaposlenosti i realnih zarada ključni pokazatelji stanja jedne ekonomije i uspešnosti tranzicije. Ukoliko se stopa nezaposlenosti održava na visokom nivou ili čak i raste, a istovremeno padaju i realne zarade može se izvući zaključak da je ekonomska tranzicija izvedena neuspešno. Nijedan indikator o izlasku iz krize nije pouzdan, ukoliko to nije indikator koji pokazuje stvarni rast zaposlenosti i zarada, uz, samim tim, socijalno podnošljivu tranziciju.

JEDAN PREDLOG ZA POKUŠAJ IZLASKA IZ NEUSPEŠNIH REFORMI

U cilju spasavanja bar delova preduzeća i zaposlenosti, a time i ekonomskog napretka u Srbiji neophodno je izvršiti povratak na upravljačku participaciju zaposlenih u preduzećima u Srbiji.

Zašto je potrebno osmisliti i afirmisati određene elemente participacije zaposlenih? Model „gazdinske“ privatizacije se pokazao kao neuspešan i favorizovao je pohlepu vlasnika, kao i pohlepu Vlade, odnosno državne

---

³³ Prezentirani podaci, MAP br.1-2. Institut ekonomskih nauka 2009, str.113.

administracije da od prodaja preduzeća popunjava budžet ne vodeći računa o posledicama.

Model participacije uključuje zaposlene i druga lica koja oni zajedno sa državom odaberu da vrše revitalizaciju preduzeća u cilju održanja i rasta zaposlenosti i zarada, ali i očuvanja kapitala. Kroz participaciju zaposleni postaju zainteresovani za opstanak preduzeća daleko više nego što je to država, pa čak u pojedinim slučajevima i sami vlasnici.

Model participacije.

Model participacije može se ostvariti u slučajevima kada su preduzeća pred stečajem tako da zaposleni, kao i lica koja na posebnim konkursima, a na bazi podnetih programa za svako pojedinačno preduzeće preuzmu upravljanje nad preduzećem kreiraju poslovnu i razvojnu politiku preduzeća u celini.

Uvođenje modela participacije je *de facto* uvođenje modela revitalizacije preduzeća nasuprot modela stečaja i likvidacije, odnosno privatizacije.

Model participacije zaposlenih u upravljanju preduzećima, koja nisu u krizi, bi se ostvarivao, kako u privatnim srednjim i velikim preduzećima, tako i u javnim preduzećima koja se nalaze na nivou države i na nivou lokalne zajednice.

Participacija zaposlenih u upravljanju pa i preuzimanje upravljanja, može se primeniti: U neprivatizovanim preduzećima umesto stečaja. U privatizovanim preduzećima gde je raskinut ugovor o privatizaciji. U preduzećima u kojima država ima više od 10% kapitala u obliku akcija ili na drugi način. U javnim državnim preduzećima sa posebnim aspektima prava zaposlenih da utiču na tokove zapošljavanja, razvoja i koncepcije privatizacije. Participacija zaposlenih bi se primenjivala i u privatnim preduzećima, ali tako da ne bi mogla da menja vlasnička prava vlasnika udela ili akcija, bez njihove saglasnosti.

Institucionalne pretpostavke.

Da bi došlo do uvođenja sistema participacije u upravljanju i revitalizaciji preduzeća neophodan je ideološki i politički konsensus političkih i intelektualnih grupacija koje se javno deklariraju da pripadaju krilu socijalističkih i socijaldemokratskih orijentacija.

Parlament i Vlada bi trebali da usvoje određenu zakonsku regulativu koja bi otvorila prostor za participaciju u upravljanju preduzećima.

Program revitalizacije

Program revitalizacije se može primeniti na sva preduzeća koja zapadnu u krizu bez obzira na oblik vlasništva. Polazeći od ključne pretpostavke da u preduzećima ne postoji kvalifikovan menadžment, potrebno je da se formira kombinovana uprava i to sastavljena od stručnih lica izvan preduzeća i lica koja se nalaze zaposlena u preduzećima.

Program revitalizacije bi morala da sačine kvalifikovana lica. Program treba da bude sveobuhvatan i realističan, dostupan javnost, razmatran i prihvaćen od većinskog, reprezentativnog sindikata, kao i predstavnika države. Primedbe na program bi morale biti iskazane precizno i u pisanoj formi.

Program revitalizacije bi trebalo da se bazira na preciznim, odnosno objektivnim analizama sledećih aspekata.

PREDUZEĆE REVITALIZACIJA

Analiza dugova	+	-
Analiza tržišta	+	-
Analiza resursa	+	-
Analiza proizvodnje	+	-
Analiza zaposlenosti	+	-
Svojinska perspektiva	+	-
Analiza upravljanja	+	-

Zaključni deo programa predstavljala bi realna projekcija, odnosno program kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih mera, sa planiranim poslovnim i finansijskim tokovima. Budžet preduzeća treba da bude detaljno izrađen na godišnjem nivou sa mesečnim i nedeljnom dinamikom realizacije i praćenja.

Rešavanje pitanja dugova

Neprivatizovana, kao i preduzeća koja su bila privatizovana, a čiji ugovori o privatizaciji su poništeni opterećena su visokim nivoom kreditnih obaveza kao i obaveza prema javnim fondovima i obavezama prema komercijalnim poveriocima.

Jedna od ključnih pretpostavki za uspešno organizovanje restrukturiranja preduzeća je njihovo relaksiranje od dospelih obaveza. Poseban aspekt treba da

predstavlja poništavanje obaveza koje su nastale fiktivnim zaduživanjem posredstvom povezanih firmi i lica koja su na taj način stavljala ili stavljaju pod kontrolu ova preduzeća. Empirijski dominantni su slučajevi da su takozvani kupci preduzeća na aukcijama i tenderima ista zaduživali i stavljali pod hipoteke, a sredstva dobijena po tim osnovama su prelivali u svoja inokosna porodična, odnosno satelitska preduzeća.

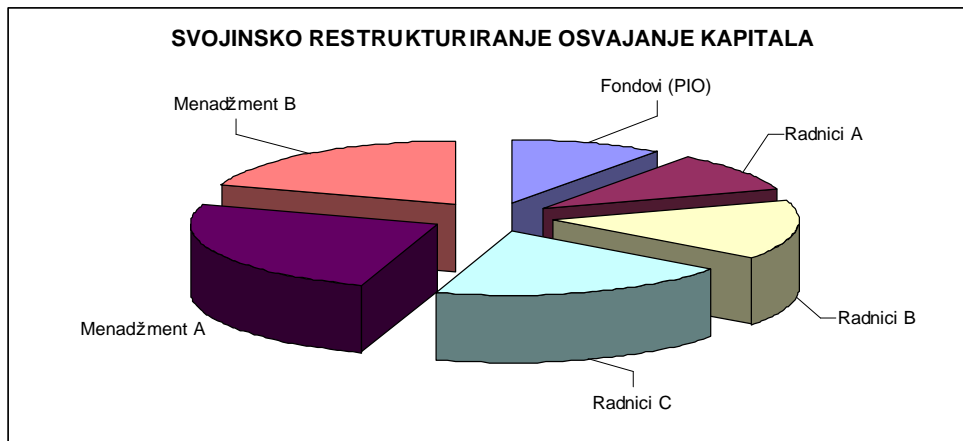

Finansijska revitalizacija preduzeća ima za pretpostavku otpis i otpust dugova prema državi i državnim preduzećima, kao i finansijsku podršku državnih fondova, odnosno sredstava za subvencije kao i fonda za razvoj.

Svojinska struktura

Preduzeća koja podležu procesu restrukturiranja sa participacijom zaposlenih i angažovanjem spoljnjih stručnjaka po principu “*Management Buy Out*” odmah postaju akcionarska društva sa sledećom strukturom akcionara:

- Akcionari radnici koji se razvrstavaju po principu kvalifikovanosti (A), dužine rada (B) u preduzeću i spremnosti da ulože sopstvena sredstva (C), na radnike grupe A, B i C.
- Akcionare menadžere u nivoima menadžment A i B.
- Akcije Penzionog kao investicionog fonda.

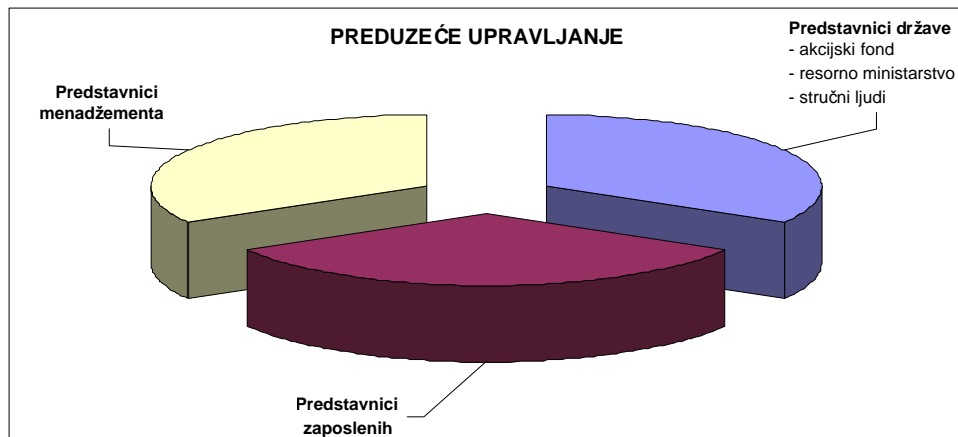
Akcije C bi bile odmah dodeljene nosiocima restrukturiranja koji su uložili novčana sredstva, a akcije A i B bi bile osvajane na bazi uspešnosti realizacije programa restrukturiranja. Akcije penzionog fonda su akcije koje se stiču u samoj inicijalnoj fazi restrukturiranja.

Ni jedan od učesnika vlasnika akcija nema pravo da prodaje akcije dok je zaposlen ili je u upravljačkoj strukturi preduzeća. Akcije se mogu prodavati samo uz saglasnost drugih akcionara i ili samo u slučaju kada radnik ili menadžer odlazi u penziju ili saglasno odluci drugih akcionara dobije pravo da svoje akcije proda drugom licu.

Upravljanje

Na bazi programa revitalizacije bio bi kreiran sistem upravljanja u preduzeću. Upravljanje bi trebalo da se postavi tako da kao osnovni cilj ima realizaciju programa revitalizacije preduzeća.

Bilo bi neophodno da u upravljanju inicijalno sa po 1/3 participiraju: predstavnici zaposlenih, predstavnici menadžmenta i predstavnici države.

Sve ključne strateške odluke u upravljanju, kao što su usvajanje programa i budžeta, tokova realizacije programa, zaduživanja, poslovnih programa bi se donosile na bazi 2/3 - ske većine, odnosno saglasnosti predstavnika bar dva partnera.

ZAKLJUČAK

Model ekonomskih reformi, sproveden na poverenju u svemoćni racionalni izbor koji daje vera u tržišni fundamentalizam sa potpunom i brzom privatizacijom, deregulacijom i liberalizacijom, se u empirijskoj ravni pokazao ekonomski i socijalno neuspešnim.

Ekonomске reforme sprovedene na navedenim polazištima mogu doktrinarno u čistoj teorijskoj ravni izgledati prihvatljivim. Često doktrina izgleda logična i prihvatljiva bez manjkavosti u određenim nepromenjenim pretpostavkama. Međutim, često empirija surovo ukazuje na to da doktrina u realnom životu, ne daje ni na kratak, a ni na dug rok, pozitivne učinke.

Doktrina po kojoj će slobodno, ničim ne sputano tržište, samo po sebi rešiti sve razvojne, ekonomske i socijalne probleme u većini zemlja u tranziciji, pokazuje se neodrživom. Sa ispoljavanjem finansijske krize u SAD, u novije vreme, vidi se da doktrina ima manjkavosti u njoj politički i teorijski najodanijoj postojbini.

Primenjena doktrina je saglasno raspoloživim podacima za period od skoro 10 godina tranzicije, posebno neodrživa u Srbiji. Svakako je bila još više neodrživa stohastička doktrina koja je vladala u periodu od 1990. do 2000. godine.

Celokupna skoro dvadesetogodišnja društvena i ekonomska reforma se pokazala ekonomski i socijalno neefikasnom, a jedini nivo efikasnosti je zabeležila u preraspodeli bogatstva sa njegovom dugoročno neodrživom koncentracijom.

Posledice ekonomske neefikasnosti se manifestuju u: deindustrializaciji, rastu spoljne zaduženosti, neodrživosti strukture i izvora rasta BDP-a, neodrživosti strukture izvoza i uvoza, neravnomernom regionalnom razvoju, neodrživosti kursa nacionalne valute i niskim ukupnim prihodima od privatizacije.

Posledice socijalne neefikasnosti reformi se ogledaju u: rastu i održavanju visokog nivoa nezaposlenosti realno od blizu milion radno sposobnog stanovništva, povećanju stepena socijalne nesigurnosti, rastu siromaštva i neodrživosti na postojećoj privrednoj strukturi penzija, socijalnih prava i zdravstvene zaštite.

Posledice tranzicione efikasnosti preraspodele bogatstva se ispoljavaju u: koncentraciji dohodaka i bogatstva u rukama manjine, ekonomska neefikasnost koncentrisanog bogatstva sa stanovišta ekonomskog razvoja Srbije.

Među ekonomski najefikasnijim u Srbiji u poslednjih 5 godina je finansijski sektor nakon njegove koncentracije u rukama stranih investitora.

Model se empirijski pokazao kao neuspešan, a to smo pokušali dokazati u delu ove analize. Neuspešan je jer je imao period od skoro deset godina da potvrdi svoje prednosti, a podaci pokazuju da nije potvrdio prednosti. Ukoliko je to tako, onda se od primenjenog modela mora odustati ili ga se mora u bitnim dimenzijama korigovati. To se mora uraditi na bazi temeljne analize uzroka njegove neuspešnosti.

Naše viđenje je, da je potrebno: odustati od sprovođenja strategije dalje rasprodaje državnih, javnih i prirodnih dobara; preispitati i korigovati postojeći nivo ekonomske liberalizacije i deregulacije; razraditi i primeniti moguće aspekte modela socijalno-tržišne privrede sa participacijom zaposlenih; podsticati domaću proizvodnju; ograničiti i kontrolisati transfer bogatstva u inostranstvo; prilagoditi poreski sistem tako da oporezuje bogatije.

Izlazak iz krize nije moguć ni povratkom na socijalistički ekonomski sistem u njegovom pređašnjem obliku. Međutim, moguće pravce doktrinarnih, ali i empirijskih rešenja mogu se tražiti u povratku uloge odgovorne i prosvetene države, povratku uloge participacije zaposlenih u upravljanju. Sve to znači traganje za rešenjima koja na racionalnoj osnovi, odnosno na održivo razvojni način ograničavanju slepe tržišne pohlepe za profitom.

Literatura:

1. Max Ote, Slom Dolazi, Banja Luka 2009.
2. Jan Fransoa Rischard, High Noon Twenty Global Problems, Twenty Years to Solve Them, First published in the United Szates by Basic Books,2002. Prevod na srpski Clio, Beograd 2008, Tačno u podne , dvadeset globalnih problema, dvadeset godina da budu rešeni.
3. Harvey Cox „The Market as God,“ Atlantyc Monthly, mart 1999.
4. Frensis Mur Lape, Džazef Kolins, Piter Roset u saradnji sa Luis Esparse, Dvanaest mitova o gladi u svetu, Clio, Beograd 2005.
5. Louis de Alessis, Pravo na vlasništvo i privatizacija, Časopis Pogledi, Split 1989.
6. George Yerrow, Privatizacija u teoriji i praksi, Časopis Pogledi, Split 1989.
7. Boris Begović i saradnici, Četiri godine tranzicije u Srbiji, Centar za liberalno – demokratske studije, Beograd 2005.
8. Republički zavod za razvoj i Eurostat.
9. Zakon o društvenom kapitalu, Sl list SFRJ br.84/89 i 46/90
10. Sl.glasnik RS br. 48/91,48/94 i 51/94
11. Zakon o svojnskoj transformaciji, Sl glasnik RS br.32/97 i 10/2001.
12. Sl.glasnik RS br. 38/01, 18/03 i 45/05
13. www.priv.rs
14. Zakon o privrednim društvima, izdanje „Poslovni biro“ d.o.o, Beograd 2005 str.368.
15. Božo Drašković, Greške i posledice ekonomske politike tranzicije u Srbiji 2001-2008. godina, u Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije, Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet, Kragujevac 2009.
16. Božo Drašković, Z.Rajković , Ekonomska i socijalna efikasnost preduzeća u tranziciji, časopis Ekonomski vidici, br.1.Beograd 2004
17. J.Habermas, Ž.Derrida, Old Europe, New Europe, Core Europe / Stara, nova i suštinska Evropa/, London 2005. navedeno prema, Entoni Gidens, Evropa u globalnom dobu, Clio Beograd 2009.
18. Republički zavod za statistiku, Dva veka razvoja Srbije, statistički pregled, Beograd 2008.
19. Dr Vlastimir Vuković, Strukturalne promene i performanse bankarstva Srbije 2002-2008, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2009.
20. Džozef E.Stiglic, Protivurečnosti globalizacije, SBM-x Beograd 2002.
21. Statističkih godišnjaka, Jugoslavije i Srbije od 1990, 2004 i 2009. godine.
22. Izvor podataka godišnjaci RZS, Srbije.
23. MAP br.1-2. Institut ekonomskih nauka 2009.